

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

Stolthet och fördom

En studie av sociala strukturer och förändring innanför
fängelsemurarna

Författare: Oddveig B Resic
Uppsats SOC 446, 41-80 p
Vår- och höstterminen 2002
Handledare: Eva Kärfve

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Abstract	3
Inledning	4
Metod	5
Behandlingsavdelningen	7
Berättelsen.....	10
En närmare bekantskap.....	15
Intervjuerna	
Intervju med ”Ken”.....	16
Intervju med ”Ted”.....	20
Intervju med ”Jan”.....	25
Intervjuanalys.....	30
Berättelsen går vidare	31
Analys och diskussion	36
Sammanfattning	40
Hur gick det med intervjugruppen?.....	43
Litteraturlista	45
Bilaga 1	46
Bilaga 2	52

ABSTRACT

Kriminalvårdens kritiska läge kräver nya tilltag beträffande möjligheter till behandling i anstalt samt hjälp till återanpassning till samhället. Strukturella och institutionella mönster förhindrar ofta ett verkställande av nytänkande rörande behandlingsformer och gör innovativa idéer svåra att genomföra.

Föreliggande undersökning utfördes för att från insidan av fängelset få en djupare insikt om de strukturella och traditionella obstruktioner som existerar för kriminalvårdens nytänkande rörande kriminalvårdarens funktioner samt olika behandlingsmöjligheter på en sluten anstalt.

Undersökningen baseras på intervjuer, observationer samt aktivt deltagande på en behandlingsavdelning för narkomaner på en av Sveriges slutna säkerhetsanstalter för män. Av informationen urskiljs en berättelse om avdelningen och dess invånare men även om fysiska och psykiska omständigheter rörande avdelningen och dess funktion. Därefter följer en jämförelse av olika teoretiska modeller rörande strukturella system, makt och individernas säregenskaper.

Det största hindret som ligger till grund för problemen med behandling innanför murarna är den brist på tillit som existerar i alla led. Den löper som en röd tråd genom alla behandlingsmoment och är förankrad via en ömsesidig dehumanisering av respektive motsatsgrupp. Dessa motsatsgrupper har dessutom socialiserats till skepsis och aversion gentemot den andra gruppens värderingar och levnadssätt, vilket gör arbetet med att luckra upp fördomarna mycket trögrörligt. När behandlingen dessutom pågår i en strängt hierarkisk uppbyggd miljö med få möjligheter till en snabb förändring av maktstrukturer upplevs insatserna som att ”simma motströms”.

Trots många obstruktioner som existerade i själva systemet fanns där intagna som var seriösa i sin önskan om att börja ett nytt liv och som dessutom hade goda prognoser. Dessa individer hade oftast bestämt sig av egen vilja innan de fick kontakt med behandlingsavdelningen men det är också dessa individer som bör vara i fokus för de riktade insatserna. Personalgruppen var också i förändring, dvs. större krav på utbildning och attityder lades på kriminalvårdarna nu än tidigare med tanke på de ändrade funktioner som ingick i vårdarens arbetsbeskrivning.

Läsare av berättelser med personskildringar upplever inte sällan en iver över att få veta hur det gick med dem de läste om. I och med att denna undersökning behandlar ett fenomen där individen är fångad i olika strukturer och system följer ett avsnitt om hur det gick för dem alla. Eftersom alla individer är dynamiska varelser samtidigt som de intagna efter frigivning lever i en mycket ostabil verklighet skulle förmodligen det avsnittet se annorlunda ut idag.

I Inledning

Kriminalvården befinner sig i dag i ett svårt läge. Brottsligheten ökar, brotten blir successivt mer våldsamma och fängelserna fylls till bristningsgränsen (von Hofer, red. 1998). Det verkar som att frihetsberövning *per se* inte behöver ha någon avskräckande effekt på brottslingen medan det finns få möjligheter till återanpassning och rehabilitering. De möjligheter som finns har visat sig otillräckliga då brottslingarna ofta är individer som socialiserats under svåra uppväxtförhållanden och har lång tids missbruk bakom sig, med följderna att behovet av terapi och social träning är djuptgående och tidskrävande (uttalanden från flera terapeuter som arbetar på olika behandlingshem för narkomaner). Dessa fakta låter sig svårligen förenas med brottslingens ofta brist på tålamod och kriminalvårdens brist på pengar.

När regeringen gav ett anslag till en behandlingsavdelning på anstalten jag arbetade på väcktes mitt sociologiska intresse för det paradoxala i situationen. Anstalten var en klass-två-anstalt, den hade en hög säkerhetsfaktor och var en *total institution* strukturellt sätt. Här tillämpades alla grepp som traditionellt används för att på ett praktiskt och ekonomiskt sätt fogliggöra och bevaka ett stort flertal brottslingar av ett fåtal kriminalvårdare. Detta sker via en snedfördelning i maktinnehav, där brottslingen ingår i ett inarbetat kuvningssystem som grundar sig på ett fråntagande av olika rättigheter. Dessa kan t ex. vara intagningsnummer istället för namn, institutionskläder istället för egna, våldet mot den privata sfären etc. (Goffman, 1961). Det var även första gången denna behandlingsmodellen (Minnesota-modellen, se bilaga 2) skulle provas på en klass-två-anstalt med alla komplikationer det innebar. Den generella inställningen som rådde på anstalten var övervägande negativ med tanke på den planerade behandlingsavdelningen. Jag bestämde mig därför att följa behandlingsavdelningen under en viss tid för att uppleva den turbulens som förväntades uppstå i mötet mellan övervakad och övervakare, i behandlingssituationer som kräver tillit och öppenhet av individer fostrade till misstro och aversion. Syftet med undersökningen var att försöka få fram bredare kunskap om strukturella och institutionella obstruktioner inom fältet för behandling på anstalt. Samtidigt ville jag även undersöka om det fanns någon möjlighet till ökad kommunikation och förståelse mellan motsatsgrupperna, dvs. om båda parter kunde befrias från de på förhand satta hierarkiska ramarna för samtal.

Under tiden jag arbetade på avdelningen blev det tämligen klart att de intagna inte var nöjda med den behandlingsform som existerade. Jag hade då via en kurs kommit i kontakt med en förhållandevis ny metod i problemlösning på Sociologiska institutionen, partecipatorisk kunskapsutveckling. Denna metod baseras på deltagandet av de individer som

starkast berörs av de problem som undersöks (t ex. på en arbetsplats eller i en projektgrupp) men även på forskaren och dennes roll i problemlösningen. Där det tidigare kanske användes enbart experter i problemlösargrupper tilläts nu även de som innehar den *tysta kunskapen* delta i expertgruppen, som t ex. arbetare, förmän, chefer på fabriker, kontor, förvaltning etc. Jag bestämde mig därför att använda denna nya kunskap om problemlösargrupper då det självklart var de intagna själv som bäst kunde veta vad som fungerade och inte rörande behandlingsformer i anstalt. För att utesluta alla förslag som kunde innebära någon form för personlig vinning från de intagnas sida anordnade jag en *sökkonferens* (problemlösargrupp som arbetar i intervaller under satta rubriker) i behandlingens slutskede och presenterar de resultat som där erhöles under bilaga 1. Möjligen faller detta arbete utanför ramarna för min undersökning men jag anser att problematiken kring behandling i anstalt bäst uppfattas av den som lever inne i det traditionellt strukturerade maktutövandet där symptomen synliggörs när en friare och mer tolerant attityd gentemot *fången*, den intagne som skall straffas av samhället, banar väg för själva grundidén om vård i anstalt.

II Metod

Jag visste redan i ett tidigt skede i planeringen av arbetet att undersökningens olika faser skulle kräva både tid och närvaro. Det var viktigt att kunna uppleva de intagnas förändrade situation, dvs. den positionsförändring som skedde i dess olika stadier och om möjligt följa denna processen till dess slutstation, som i detta fallet betydde utskrivning från anstalten och utslussning till behandlingshem. En faktor som spelade in i tidplaneringen var att det existerade flera uppfattningar om verkligheten att ta reda på, både de intagnas och vårdarnas men även den teoretiska verkligheten som ålades ledningsgruppen i form av regeringsuppdraget. Efter samråd med personalinspektören samt den kriminalvårdsinspektör som skulle leda avdelningen kom vi överens om att jag skulle börja arbeta som vårdare på avdelningen, samtidigt som jag fungerade både som observatör och deltagare. Jag fick även klarsignal till att göra intervjuerna under arbetstid, något som underlättade mitt arbete avsevärt.

Mina olika roller på avdelningen blev inte oproblematiske, varken för de intagna eller mig själv. Som kriminalvårdare hade jag klara direktiv rörande t ex. säkerhet och rutin, medan jag som intervjuare var angelägen om att komma den intagne nära. Det var av yttersta vikt att den

intagne kände att han kunde lita på mig och förstå att den information jag erhöll enbart användes vetenskapligt. När jag dessutom skulle fungera som observatör samtidigt som jag arbetade som vårdare var det mycket viktigt att inte låta de andra vårdarnas uppfattningar och yttringar påverka mina objektiva observationer. Detta gällde även de intagnas yttringar.

Rollen som deltagare blev heller inte oproblematiserad i och med att jag försökte skapa närhet till flera läger. Det viktigaste var dock att de intagna kunde prata så öppet som möjligt om det som hände på avdelningen. Personalens inställning speglades kontinuerligt genom planeringen, rutinerna och ”fikaumssnacket”. Jag förde dagbok för varje dag samtidigt som jag bandade mina egna funderingar och analyser av det som skedde under dagen. Den begränsning i sidotal som sattes på uppsatsen gjorde att jag valde att komprimera berättelsen från avdelningen.

Uniformen jag bar under mitt arbete som vårdare representerade en mängd olika faktorer för de intagna. Här kan nämnas makt, intolerans, antagonistgrupp etc. Trots detta kände jag att det vore fel att bära civila kläder under intervjuerna då detta troligen skulle uppfattas negativt, som ett försök till att skapa en falsk intimitet. Därför bar jag uniform även under intervjutillfällena. Intervjuerna genomfördes av naturliga orsaker i de intagnas celler, vilket i sig kan räknas som deras trygga och invanda miljö. Vid intervjutillfällena stängde vi dörrarna om oss för att förhindra att andra kunde avlyssna det som blev sagt. Några av de intagna blev lite fnittriga och nervösa av denna högst ovanliga situation, men varje intagen bestämde själv hur miljön skulle vara omkring oss under intervjun. Några ville ha det mörkt med bakgrundsmusik medan de talade medan andra föredrog att ha det ljust och tyst.

Intervjuerna var semitematiserade i rubrikerna *uppväxt, brottslig bana, straff, drog eller alkoholberoende, relationer till andra människor, reflexioner om det egna livet samt hopp om framtiden*. Intervjupersonen tilläts prata tämligen fritt kronologiskt men leddes in på de rubriker som var planerade sedan tidigare. Alla åtta intervjuer bandades, vilket ingen opponerade sig emot. Dock lovade jag radera alla efter att intervjuerna var nedtecknade. Intervjuarbetet kändes bitvis mycket tungt psykiskt, berättelserna var fulla av övergrepp, misshandel, emotionella bakslag etc. och även om jag inte tyckte det ursäktade vad de själv gjort mot andra gav det kanske en förklaring till varför deras liv blivit som det blev.

Som observatör erhöll jag en hel del information, från kommentarer intagna emellan till kroppsspråk och andra yttringar som skilde sig från deras ”kåktugg” (de intagnas eget uttryck för snack om knark och brott). Jag arbetade kvar i flera månader efter att intervjuerna genomfördes och jag fick en uppfattning om att tilliten och förtroendet gentemot mig hade blivit ännu större tack vare intervjuerna. Många fortsatte sina berättelser vid olika tillfällen

efteråt och jag uppskattade mycket de många och långa samtal jag hade med dem som ville öppna sig.

Jag använde mig av flera olika teorier under arbetet, inledningsvis under planeringen teorier som rör *avvikaren* och den process som ligger till grund för avvikarens aversion mot det normativa (Becker 1991 och Hilde 1996). Detta för att försöka erhålla en djupare insikt om den mångfacetterade process som format den intagne och därav bättre kunna analysera den information jag emottog. Jag ansåg dessutom Michel Foucaults makt- och strukturteorier som högst adekvata i denna undersökningen, t ex. hans klassiska fängelsestudie där han påvisar att även om straffet övergår från kroppslig bestraffning till en slags återbetalning till samhället där brottslingen förväntas förbättra sig via hårt arbete och rutiner, kvarhåller de maktstrukturer och förhållningssätt som existerar innanför murarna brottslingen i den ”klass” han tillhör. Denna makt återfinns även i andra disciplinära sfärer, så som armén, skolan, fabriken, sjukhuset etc (Foucault 1979). En annan för detta arbete intressant teoretiker var Erving Goffman, speciellt hans undersökning av olika strategier som används på vissa institutioner, t ex. i armén, på skolor, på mentalsjukhus och i fängelser, för att hålla ”klienterna” fogliga och underdåniga (Goffman 1991).

III Behandlingsavdelningen

Jag hade arbetat som kriminalvårdare på en sluten anstalt för män i ca. ett år då jag började på behandlingsavdelningen för narkomaner och alkoholister. Behandlingsterapeuterna var drog- och alkoholterapeuter och skulle använda sig av Minnesotamodellen, ett 12-stepsprogram som först implementerades på alkoholister. Denna faktor, att öppna en behandlingsavdelning som inriktades på identitetsuppbyggande och förstärkande av individen i en traditionell total institution i goffmansk bemärkelse, skapade hos mig ett stort intresse att få se de verksamma mekanismerna i bättre belysning. Det var inte så mycket förändringen i sig som de stabila strukturer som ger sig tillkänna i och med att man genomför en förändring, som jag önskade undersöka.

När det först ryktades att det skulle öppnas en behandlingsavdelning på fängelset blev många av anstaltens personal upprörda. En del tyckte mycket illa om att tungt belastade kriminella skulle ”pysslas” om på en specialavdelning och en uppfattning som delades av många var att brottslingarna hade förverkat sina chanser till behandling då detta ofta krävde

stora ekonomiska resurser. Dessutom skulle denna avdelning öppnas på en anstalt som var i starkt behov av både renovering och fler tjänster. Där fanns även personal som hade diametralt motsatt uppfattning om hur kriminalvården skulle fungera. Dessa tyckte att statistiken sade sitt, dvs. att frihetsberövning i sig inte hade någon positiv inverkan på den kriminelle och att ett nytänkande kring återanpassning och behandling var av yttersta vikt för att brottslingen skulle ha någon chans att ändra sin kriminella livsstil. En annan faktor som inte sällan nämndes var att samhällets kostnader i slutändan skulle bli lägre om den kriminelle lämnade den kriminella banan.

Förutom dessa argument hänvisades det även till gällande lag, *Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt* (ändrad fr.o.m. 1. oktober 2000), där det tydligt framgår att samhället inte enbart önskar brottslingen frihetsberövad under fastsatt tid, utan även att denne skall ges möjlighet till rehabilitering och återanpassning till det laglydiga samhället. I kap 1, § 4 står följande att läsa: *Kriminalvården i anstalt skall utformas så att den intagnes anpassning i samhället främjas och skadliga följder av frihetsberövandet motverkas. I den utsträckning det kan ske utan att samhällsskydd eftersättes bör verksamheten från början inriktas på åtgärder som förbereder den intagne för tillvaron utanför anstalten. Frigivning skall förberedas i god tid.* (Lag 1981:213).

Troligen existerar stora skillnader i förhållningssättet till denna lagen beroende på anstalternas ledningsgrupp och den generella attityden bland personalen. Både de intagna och en del av personalen på undersökningsanstalten ansåg denna som mycket traditionell i negativ bemärkelse, dvs. att både ledningen och större delen av personalen hade en negativ attityd gentemot kriminella och att detta i sin tur medförde en förnedrande och orättvis behandling av de intagna. De intagna kallade anstalten för Sveriges *Alcatraz* (ökänt fängelse på en ö utanför San Fransisco).

Tidigare hade vissa av personalen på undersökningsanstalten använt hårda metoder för att hålla ordning på de intagna och historierna var många rörande misshandel och hot. Flera vårdare berättade om många incidenter där förövarna t.o.m. namngavs, medan de intagna var försiktigare. Fortfarande finns några av ”det gamla gardet” kvar och även här går uppfattningarna isär om deras vara eller inte vara. Vissa i personalen tyckte att det kändes tryggt att veta att ”de tuffa” fanns om något skulle hända på anstalten (t ex slagsmål eller upplopp) dvs. situationer som kräver en mer handfast form för konfliktlösning. Andra menade däremot att det var just dessa ”maktutövare” som utlöste många av dessa våldsbrott. Även bland de intagna fanns delade meningar om dessa vårdare. En del menade att ett visst hot måste finnas, om inte skulle de intagna snabbt styra anstalten

och menade dessutom att det ”nya” systemet, som ofta bestod av problemlösning via samtal och förhandling, var en öppen demonstration av ett tandlöst system. De som uttryckte dessa tankegångar var oftast intagna som underkastade sig anstaltens regler och normer och som bestämt sig sitta av sin tid i lugn och ro.

Motsatsgruppen, de intagna som högljutt beklagade sig för det minsta lilla, (t ex att middagen blev fem minuter försenad) var också de som ständigt påstod att deras rättigheter blev kränkta av vissa vårdare. Dessa intagna var ofta involverade i ett maktspel sinsemellan och de visade sällan positiva attityder gentemot kriminalvårdarna. De deltog inte heller i anstaltens utbud av kurser, utbildningar eller behandlingsformer. Stora attitydförändringar hade dock skett inom personalgruppen i och med de ändrade kriterier för anställning som kriminalvårdare sedan några år tillbaks, dvs. helst personer med högskoleutbildning samtidigt som kriminalvården anordnade högskolepoängskurser med t ex. psykologi. Kriminalvårdens utbildningskurser lade lika mycket vikt vid psykologisk kunskap som säkerhetsutbildning. Flerparten av de nyanställda vårdarna hade därför högskoleutbildning eller var under utbildning. Detta ansåg vara en mycket positiv utveckling för kriminalvårdens förhållandevis nya föresats, dvs. att försöka rehabilitera utveckla och normalisera den intagne inför frigivning. Sveriges grannländer, Danmark och Norge, exemplifierades då de har haft en flerårig kriminalvårdareutbildning sedan flera år tillbaks. Denna utbildning hävdades ge positiva effekter både för vårdaren och för den intagne. Vårdaren uppnår större kunskap och bättre status i sitt yrke och kan dessutom kräva en lön som står i bättre samsvar med det arbete som utförs. Den intagnes vinst består i att vårdarna är kunskapsmässigt bättre rustade och därför förhoppningsvis mera öppna och humana i sin människosyn. Det faktum att utbildningen är flerårig hävdades vara en faktor som sällar bort många som söker sig till yrket av fel skäl. Delar av ledningsgruppen på anstalten var även de högskoleutbildade, vissa hade juristutbildningen, andra var socionomer.

Alla diskussioner som pågick i fikarum och på avdelningarna i huset väckte mitt sociologiska intresse för det nya behandlingsprojekt som var under planering. De väl befästa strukturella normer som ligger till grund för att en anstalt fungerar praktiskt och ekonomiskt, dvs. övervakningen, den ömsesidiga stigmatiseringen av motsatsgrupperna, stolthet och heder som det uppfattas från både grupperna etc., hur skulle dessa faktorer påverkas i ett försök att rubba det inarbetade mönstret? Mitt intresse kretsade kring dessa strukturers existens och om/hur dessa skulle förändras i ett projekt som baseras på tillit, förståelse, öppenhet från båda grupperns sida. För att kunna följa avdelningen på nära håll och skriva om dess utveckling, bad jag om förflyttning till gällande enhet. Min idé till uppsats presenterades för

kriminalvårdsinspektören som genast tänkte på idén och placerade mig som vårdare på behandlingsavdelningen.

Berättelsen

Efter flera månader av ombyggnad och renoveringsarbete stod behandlingsavdelningen (även kallad BA) klar några veckor innan julen 2001. BA låg i anstaltsbyggnaderna men var bortkopplat från de andra avdelningarnas rutiner. Detta var en medveten åtgärd i det syfte att dels förhindra ett eventuellt narkotikaintag till behandlingsavdelningen, dels för att de intagna på de allmänna avdelningarna inte skulle påverka BAs intagna i negativ riktning via kommentarer och värderingar. Åtta intagna flyttades ned och installerades i sina celler. För att numera antas till avdelningen måste intressenterna först delta i en motivationsgrupp på en av de allmänna avdelningarna. Därefter utvärderas ansökarna och den/de som anses vara väl motiverade till programbehandlingen förflyttas sedan till BA. Detta förfaringsätt användes inte till första behandlingsskullen (dvs. den som jag följde). Där rekryterades intagna som ansågs vara redo och lämpliga för en behandlingsprocess oberoende om de genomgått en period i motivationsgruppen eller ej. Väl installerade på plats påbörjade dessa intagna den terapeutiska 12-stegsbehandlingen (för det huvudsakliga innehållet i detta program, se bilaga 2).

På Behandlingsavdelningen fanns ett uppehållsrum med matsalsbord och TV samt ett kök i anslutning till detta. I motsats till övriga avdelningar i fängelset tillagades all mat av de intagna. Egna arbetsscheman gjordes för städning, matlagning och ”grovkök”, dvs. städning i kök och matsal. I den terapeutiska verksamheten ingick även socialt umgänge med kriminalvårdarna som arbetade på avdelningen, t ex. åt intagna och vårdare två måltider tillsammans varje dag förutom att samtliga deltog på morgon- och kvällsmöter. På mötena ventilerades aktuella frågor, både positiva och negativa. Obligatoriska promenadtider och träningspass var inlagda i schemat, samt även andra verksamheter som t ex. Form och Färg, Qi Gong, volontärverksamhet, besök från Röda Korset, Friskis & Svettis etc.

Då jag påbörjade min tjänst på BA hade programverksamheten redan varit igång i ca två månader. Innan jag påbörjade min tjänst på avdelningen frågade jag de intagna om de var intresserade av att delta i undersökningen. Efter att berättat syftet med undersökningen, dvs. försöka erhålla kunskap om den socialisationsprocess som den enskilde intagne genomgått samt vidare undersöka de övergripande strukturer och mer subtila faktorer som bidrar och vidareför vårdarnas och de intagnas motsatsförhållande och slutligen försöka belysa de obstruktioner som opererar parallellt med olika behandlingsmoment i den maktobalans som

föreligger i en sluten anstalt, samtyckte alla och vissa verkade till och med entusiastiska över projektet. De första veckorna använde jag till att bekanta mig med de intagna och alla rutinerna som gällde på avdelningen. Några av de intagna var från början lite tillbakadragna så jag beslöt mig därför att avvakta med intervjuerna tills de blev säkrare på situationen. Det hade varit hög personalomsättning på avdelningen och de intagna berättade att de var trötta på att rutiner och lugn blev lidande pga. detta. Flera vårdare hävdade att de inte klarade av att arbeta på BA då rutinerna skiljde sig väsentligt från de allmänna avdelningarna och upplevde situationen som frustrerande. Särskilt sade sig många ogilla den annorlunda ”närheten” mellan intagen och vårdare som krävdes för att behandlingsformen skulle fungera. Detta innebar att flera vårdare efter kort tid lämnade avdelningen och vikarier tillsattes i tjänsterna tills personalproblemen löstes. Efter en turbulent start hade avdelningen återigen full personalstyrka och både personal och intagna återfick den ordning som behövdes.

Efter att ha arbetat på avdelningen några veckor märkte jag att de intagna hade svårt att rollplacera mig, jag var ingen ”riktig” kriminalvårdare samtidigt som jag bar uniform och tog ställning för vårdarna där det krävdes. Om jag gick i försvar för kolleger innebar det ofta att de intagnas attityder gentemot mig blev kyligare för en tid, tills ”synderna” så småningom glömdes och allt blev som vanligt igen. Intervjuerna med de intagna påbörjades fyra veckor efter min ankomst till avdelningen.

Under intervjutillfällena märkte jag hur starkt jag påverkades av de livshistorier som berättades. De flesta hade tunga, sorgliga bakgrundshistorier med mycket misshandel och missbruk från föräldrarnas eller fosterföräldrarnas sida. Det var svårt att distansera sig helt som intervjuare och inte sällan föreställde jag mig intervjupersonen som barn samtidigt som jag tänkte på mina egna barn och erfor stor sorg över alla små som far så illa och som ofta slutligen blir en fängelseprodukt. Samtidigt som jag hyste dessa empatiska känslor försökte jag även återta den distans och objektivitet som krävs för det vetenskapliga arbetet.

Lejonparten av intervjupersonerna började använda droger redan som tonåringar, många så tidigt som i trettonårsåldern. När jag frågade dem vad de trodde var orsaken till att de började använda narkotika och begå brott, svarade majoriteten att det berodde på rastlöshet, nyfikenhet och en önskan om ”kicks”. Ofta var de del av ett gäng där alla sporrade varandra till att utföra ytterligare brottsliga handlingar. I dessa gäng upplevde de en sammanhållning och gemenskap de inte haft i andra sammanhang och som medförde att de stannade kvar i miljön.

Intervjupersonerna hade olika förklaringar till varför de hade sökt sig till BA. En intagen berättade att han velat bryta sitt missbruksberoende en längre tid men inte klarat av det på

egen hand. Han var troende och upplevde en stor psykisk oro i den konfliktsituationen som uppstod mellan tron och den kriminella verksamheten. När han blev erbjuden att delta i behandlingsprogrammet satt han frivilligt i isoleringscell och hade under den tre år långa isoleringsperioden påbörjat en egen ”inventeringsprocess”. Den intagne tog det som ett tecken från Gud att få chansen att delta i programmet och han hade stora förhoppningar om utfallet av behandlingen. En annan intagen satt även han i isoleringscell och mådde psykiskt mycket dåligt då han blev tillfrågad. Han beslöt sig att snabbt acceptera erbjudandet pga. sin psykiska ohälsa men trodde egentligen inte att behandlingen kunde hjälpa honom. Det var insikten om att han inte klarade av att sitta isolerad samtidigt som att han inte var stark nog att placeras på en allmän avdelning som fick honom att bestämma sig för att försöka trots sina tvivel. Flera intagna gav förklaringen att de kommit till en punkt där de förstod att de inte skulle leva för evigt. De upptäckte plötsligt att de inte fått ut något bestående av sitt liv, att andra människor varit runt i världen och upplevt saker, medan de, som en intagen uttryckte det, som bäst blivit utvisade från Danmark. Några av de intagna har barn och uppgav den faktorn som huvudsakliga orsak till att försöka leva ett bättre liv. En av de intagna berättade att han helt brutit kontakten med sin son under fängelsetiden. Han kommer själv ihåg hur han besökte sin far i fängelset och hur fadern i sin tur besökt sin far. Nu tyckte den intagne att det var dags att bryta mönstret och trodde att han skulle återuppta kontakten med sonen när han kunde erbjuda honom ett normalt liv. En av de andra intagna berättar hur barnen tog del av hans livsstil. Kokain och amfetamin låg gömt på olika ställen i lägenheten och inte sällan fanns det även vapen i huset. Några få intagna erkände att styrketräning fem gånger i veckan på schemat och en hemtrevlig miljö att vistas i var tungt vägande skäl till deras beslut att ingå i behandlingsgruppen.

Efter att ha intervjuat de intagna på avdelningen en första gång upptäckte jag plötsligt att de fått ett större förtroende för mig. Inte sällan uppsökte de mig för att berätta vidare om sina liv, små anekdoter eller svåra historier som inte kommit fram under intervjun. Dessa berättelser var ofta av en intimare art än de vid intervjutillfället, t ex. berättade en intagen att han var av tattaressläkt och fått utstå mycket mobbning och stryk i barndomen av denna anledning, detta hade inte kommit fram under intervjun. Det var tydligt att han kände till den generella uppfattningen samhället har om tattare och att han skämdes över sin bakgrund. Samtidigt misstänkte jag att han ville se min reaktion på hans historia, ett slags test för att kolla om även jag delade denna diskriminerande uppfattning. Jag signalerade tydligt att så inte var fallet, vilket i sin tur skapade ett ännu större förtroende mellan oss. En annan intagen började efterhand berätta mer om sig och sin familj, om problematiken kring att växa upp som

invandrare och svart under 70-talet. Visserligen rådde en liberal och jämlikhetstänkande ungdomskultur under den perioden, men i samhället i övrigt upplevdes problemen med att vara svart i ett ”vitt” land dagligen. Den intagne hyste stor respekt för sin mor som trots språkproblem och misstro från samhället hade klarat sig bra. Han var ledsen över att ha svikit henne och givit henne bekymmer men hoppades kunna göra henne stolt över honom igen.

Under den första tiden jag tillbringade på Behandlingsavdelningen blev jag ytterligare varse de motsättningar som existerade kring attityder och uppfattningar rörande avdelningen. En del av anstaltens personal som var emot Behandlingsavdelningens existens hävdade att behandlingsstrukturen underminerade den ordning och disciplin som rådde på anstalten. Inte sällan fann jag mig involverad i diskussioner rörande BA:s existens och jag lärde mig snabbt använda dessa diskussioner som rena informationskällor. Inte heller personalen uppfattade mig som en ”riktig” vårdare då de visste att jag läste sociologi på universitetet och arbetade extra på anstalten samt att de även var informerade om den undersökning jag arbetade med. Därför pratades det lika öppet från behandlingsavdelningens för-grupp som mot-grupp både från personalen och de intagnas sida. På så vis uppfattades inte min närvaro som en hämsko på deras yttranden, snarare tvärt om då denna faktor innebar att många ville lufta sina för- eller motargument med mig.

Avdelningschefen (kriminalvårdsinspektören) som ledde BA kom, som vissa av personalen uttryckte det, ”utifrån”. Hon var utbildad socionom med arbetserfarenheter från frivården. Dessutom var hon kvinna, vilket också möjligen hade betydelse för de negativa attityder som rådde rörande behandlingsavdelningens existens, då anstalten är en mycket mansdominerad arbetsmiljö och det ”kvinnliga inslaget” ansågs innebära en mycket mjukare (snällare) attityd gentemot de intagna. Kriminalvårdsinspektören försökte, i den mån hon kunde, påverka vilka vårdare som skulle arbeta på BA för att undvika kriminalvårdare med ”fel attityd” eftersom det i behandlingsplanen ingick att försöka utplåna en del av de barriärer som existerar mellan vårdare och intagna. Den intagne skulle genomgå en form av normaliseringsprocess, som förhoppningsvis i sin tur medförde en identitetsändring där ”kåkfaramentaliteten” tonades ned. I alla anstalter opererar fångarna med sina egna, strikt hierarkiska, lagar där en viktig regel bland internerna är att aldrig bli vän med eller uppträda för vänskapligt mot en kriminalvårdare. Visserligen har detta interna regelsystem luckrats upp i takt med den ändrade inställningen från kriminalvårdarnas sida, men en överdriven vänskaplig relation med en vårdare kunde mycket väl stigmatisera en intagen och göra hans vistelse på anstalten omöjlig. På BA var därför en viktig del av behandlingen att försöka bryta detta motsatsgruppstänkande. I och med att de intagna ofta har en helt annan uppsättning

interaktionskoder än övriga samhället lades även vikt vid socialisationsprocessen, där vårdarna fungerade som *role models* för de intagna. Detta system fungerade bra under långa perioder och vi som arbetade där upplevde en växande tillit och öppenhet från de intagnas sida. Även jag upplevde hur något av min misstänksamhet mot de intagna försvann och märkte att den gräns alla vårdare sätter runt sitt ”jag” långsamt luckrades upp för vissa. Dock, med tanke på att det var kriminella individer vi arbetade med, försvann aldrig den spärren helt. Alltför lätt kan vårdaren hamna i en beroendesituation där den intagne kan utnyttja information om vårdaren för att uppnå fördelar. Som ett resultat av detta faromoment gallrades den personliga informationen som gavs till en intagen, även om relationerna var öppnare på Behandlingsavdelningen. Mycket av informationen jag gav kändes fri och otvungen och jag märkte hur mycket dessa anekdoter uppskattades av de intagna. Historierna gav dem en inblick i ett normaliserat familjeliv, en erfarenhet de flesta inte hade.

Inte sällan blev vi som arbetade på BA retade eller ”skämtsamt” mobbade av kolleger pga. att vi ”umgicks med tjuvar” och att vi generellt hade ett mer avslappnat förhållande till de intagna. Vissa kolleger överskred gränsen för vad som kunde kallas skämtsamt och visade en öppet föraktfull och aggressiv attityd mot oss. Påståenden om att vi blev lurade eller manipulerade av de intagna förekom ofta och terapeuterna som arbetade på BA hävdades vara kvacksalvare som enbart var ute efter pengar. Några av de som arbetade på avdelningen fann detta både olustigt och pinsamt, vilket i sin tur påverkade deras attityder gentemot de intagna negativt. Vissa ”tuffade till sig” gentemot de intagna, åtminstone för en tid, men hade svårt att upprätthålla den inställningen någon längre period. Det fanns vårdare som trivdes bra med att arbeta på BA och som ursprungligen hade en positiv och entusiastisk inställning till arbetet, men som inte klarade av att bli klassade som ”mesar” av kolleger från andra avdelningar. Detta gällde främst manliga vårdare som förväntades ha en tuff och okänslig framtoning. Kvinnliga vårdare slapp lindrigare undan detta trakasserandet då de ansågs ha en lugnande effekt på de intagna och inte förväntades inneha den tuffa rollen. Det fanns dock kvinnliga vårdare som var undantagen som bekräftade regeln och dessa var avsevärt värre än sina manliga kolleger. Många hävdade att BAs säkerhetsbrister var påtagliga och ansåg avdelningens äventyrade säkerhetsrutiner bero på att fokus lades på själva behandlingen medan säkerhetsrutinerna kom i skymundan. Denna kritik kunde till viss mån anses befogad då det ibland hände att vårdare på BA förde de intagna till t ex sporthallen utan att bära med sig en kommunikationsradio och utan att låsa dörrarna. Kriminalvårdsinspektörens prioriteringar hävdades bero på hennes bakgrund inom frivården samt även att hon ansågs involvera sig allt för personligt i vissa intagna.

En närmare bekantskap

Det existerar ofta en tendens att vilja generalisera i samhällsdebatter, vare sig det berör invandrare, kvinnor eller brottslingar. Det som blev uppenbart när jag arbetade med en förhållandevis liten grupp kriminella var att deras bakgrundshistorier var vitt skilda. Visserligen bottnade missbruket oftast i problem som existerade i deras livshistorier, men det fanns stora skillnader i familjebakgrund, ålder, drogmissbrukets längd, typ av droger och vårdbehov. En gemensam faktor var att de flesta antingen frivilligt eller via omständigheterna hade varit *outsiders* i barn- och ungdomsåren. Deras beteende hade avvikit från det allmänt accepterade pga. klass- eller grupptillhörighet eller för vissa, brist på tillhörighet. Samhällets reaktioner tenderar förstärka ett avvikande beteende och uteslutningen från ” de normala”, samhällets laglydiga som sätter gränserna för vad som är accepterat och lagligt, skapar en gemenskap hos avvikarna och en kriminell handling kan upplevas som en bekräftelse på den egna tillhörigheten (Becker 1973). Det kändes därför viktigt att presentera några av dessa avvikare från normalen i uppsatsen, för att förmedla skillnaderna och likheterna i berättelserna som tog form i små och tråkiga celler.

Efter att ha genomfört intervjuerna stod det klart för mig att inte alla av de åtta intagna var intresserade av att prata öppet med mig om personliga och känsliga saker. Om det berodde på att de kände misstro mot mig och/eller undersökningen eller om det fanns andra, inte lika tydliga orsaker, vet jag inte. Istället för att pressa fram en djupare kommunikation eller försöka vinna deras förtroende, bestämde jag mig för att koncentrera mig på dem som visade sig villiga till och som uppskattade samtalstillfällena. Därför begränsades intervjugruppen i arbetet till tre personer, medan de andra fem intervjupersonerna figurerar mer som bifigurer där deras yttranden nämns vid de tillfällen de har relevans. Dessa fem intagna hade alla den tuffa, machoistiska attityden som ofta existerar i anstalter och de visade sällan något intresse av att prata med vårdarna i normala samtalsformer. Snarare togs kontakt när något behövdes utföras för dem eller om det var något de ansåg inte var till deras belåtenhet. Detta fenomen påverkade även vårdarnas attityd gentemot de intagna och inte sällan upplevdes mycket spända situationer som ingen orkade reda ut. Här märktes tydligt det maktkrig som uppstår kring två motsatsgrupper, där båda parter använde den motsatta gruppen till att förstärka sin egen identitet. *”Vi” och ”de” står inte bara för två skilda grupper av människor utan också för två helt olika attityder: å ena sidan förtroende, tillgivenhet, trygghet, samarbetsvilja och å den andra misstänksamhet, motvilja, rädsla, stridslustnad.* Motsättningarna mellan grupperna används som ett självidentifieringssätt, ett sätt att klassificera världen (Bauman 1990: 53).

IV Intervjuerna

Intervju med ”Ken”

Den första intervjun jag företog var med ”Ken” (fingerat namn). Han hade ofta tagit kontakt och tydligt visat intresse och nyfikenhet. Han gav ett lugnt och ärligt intryck och han var både humoristisk och seriös. I hans cell stod målningar stöttade mot väggen lite varstans och han berättade att han under processen återupptagit sitt tidigare målande och fann det både rogivande och spännande. Han avslöjade att hans dröm var att försörja sig på konsten och att han skulle vilja söka in på en konstakademi. Ken har även tidigare försörjt sig på konsten, dock inte på helt lagligt sätt (han förfalskade klassiska kända målningar och var ett ökänt namn inom auktionskretsarna).

Ken hävdade att hela hans liv har varit en enda lång katastrof. Både modern och fader var alkoholister och inte sällan misshandlades han svårt under deras värsta rusperioder. Hans mor flyttade dit fadern för tillfället avtjänade sitt straff, något som bidrog till att barnen aldrig rotades någonstans eller upplevde trygghet i tillvaron. Kens mor var bara 17 år då han föddes och vid en ålder av 22 år hade hon redan tre barn. Genom hela barndomstiden misshandlades Ken svårt av sin mor, inte sällan med hjälp av tillhyggen.

Det finns inte en köksattiralj hon inte använde mot mitt huvud, från slevar till våffeljärn. En gång sparkade hon mig rakt över näsan med trätofflor på. Då var jag ca fem år och låg på golvet och lekte med min lillasyster. Jag vet inte varför hon gjorde det.

Även fadern misshandlade honom fysiskt vid något enstaka tillfälle, men oftast rörde det sig om psykisk misshandel från hans sida. Det otrygga livet med föräldrarnas periodvisa missbruk och kringflackande liv samt den ständiga misshandeln ledde till att skolgången blev lidande och han gav slutligen upp efter sjunde klass. Föräldrarna höll ihop under Kens uppväxt, men skildes sedan efter en tid. Hans far lever fortfarande, modern är död.

Kens två systrar lever bra liv nu, hävdade han. Den yngsta systemen var tidigare prostituerad heroinmissbrukare. Nu hade hon varit drogfri i fem år och hon och hennes man hade lyckats skapa ett tryggt hem och för sig och sina barn. Den äldste systemen hade aldrig haft problem med missbruk. Båda systrarna hade alltid stöttat Ken och försökt förmå honom ändra sitt liv innan det blev för sent.

Syskonen blev tidigt omhändertagna av sociala myndigheter och när Ken var 15 år skickades han till en ungdomsvårdsskola. Då hade han redan påbörjat sin kriminella bana och drogmissbruket var ett faktum. Han trodde att detta huvudsakligen berodde på spänningen han upplevde via brotten och drogerna. Han umgicks med likartade ungdomar och ofta trissade de varandra till att ständigt uppleva nya ”kicks”. Efter att Ken hamnade på ungdomsvårdsskola hade han enbart sporadisk kontakt med sina föräldrar. Där satt han i tre år tills han ”straffade” sig därifrån, dvs. han hade fyllt 18 år och fick sitt första fängelsestraff. Han sade själv att samhället gav honom många chanser innan han dömdes till fängelsestraff, men att han inte var mogen nog att förstå det.

När han sedan fick det första fängelsestraffet var det oundvikligt pga. brottets allvarliga karaktär. Efter att ha avtjänat två tredjedelar av strafftiden frigavs Ken för sedan att åka in igen efter bara tre dagar. Denna gången rörde det sig om ett våldsbrott och straffet blev tio månader. Nästa gång Ken sattes på fri fot var han ute i åtta dagar innan ett nytt brott begicks. Detta mönster upprepades i takt med att tiden gick. Han mindes en längre frihetsperiod då han var i 30-årsåldern, en period som varade hela 22 månader. Under denna perioden arbetade han som beredskapsarbetare, han koncentrerade sig på arbetet och klarade sig bra. Av byråkratiska skäl blev han återigen arbetslös och förklarar återfallet till drogmissbruk med för mycket fritid.

Ken har en son på 14 år, men hade för närvarande ingen kontakt med sonen. Detta berodde helt och hållet på Kens eget beslut om att sonen inte skulle se sin far i fängelse. Han erinrade sina egna upplevelser från barndomen då han besökte fadern i fängelset, precis som hans far hade besökt sin.

Någonstans måste mönstret brytas.

Ken har haft kontakt med sonen under långa perioder, men förklarade att den psykiska belastningen blev för stor. Hans längtan blev för stark och tiden innanför murarna upplevdes som olidligt lång. En annan faktor till Kens avbrutna relation med sonen var det faktum att han för närvarande inte kunde erbjuda sonen det han tyckte sonen var värd. Här nämnde Ken trygghet och stabilitet som exempel. Hans egna upplevelser från missbrukande föräldrar avgjorde beslutet om att inte ha kontakt med sonen. Ken menade att livet var svårt nog ändå för barn idag och att hans son inte behövde en far som missbrukade och begick brott. Tidigare, när Ken och hans son fortfarande hade kontakt, blev pojken alltid sorgsen och upprörd varje gång fadern sattes i fängelse. I och med att pojkens mamma nu levde i ett nytt förhållande, med en man som Ken ansåg gav pojken den förebild han behövde, tyckte Ken att

pojken mådde bäst av att inte träffa honom förrän Ken hade fått kontroll på sitt narkotikaberoende.

Ken hade enbart telefonkontakt med sin far nuförtiden. Fadern förde fortfarande samma livsstil, där alkoholen var det centrala i långa perioder.

Han kommer säkert att dricka ihjäl sig.

Ken berättade vidare att han och fadern många gånger avtalat att träffas men att det aldrig blivit av. De vågade inte riktigt ta steget. Efter en kort tids fundering kom Ken fram till att han inte sett sin far på ca. 20 år. Han berättade att han en gång för ca. tio år sedan skulle träffa sin far i dennes hem under Kens permission. När han väl kom dit var inte fadern där och Ken fick köras direkt tillbaks till fängelset igen. Ken blev arg på pappan och kände sig återigen sviken, varpå han bröt kontakten för många år framöver. Nu trodde Ken att han bättre förstod faderns ångest över att träffa honom, att fadern troligen kände skam och dåligt samvete över sitt beteende under Kens uppväxtår. Ken tror även att fadern eventuellt kan ha varit lite rädd för honom också med tanke på Kens många våldsbrottsgärningar.

Ken hoppades att han blir beviljad att avtjäna den sista tiden av straffet på ett behandlingshem då han tyckte det var svårt att gå direkt från fängelset till friheten utanför murarna. Han påpekade att av en tidsperiod på 24 år har han tillbringat knappt fyra i frihet. Om han fullständigt utelämnas till sig själv etter frigivning var han övertygad om att det skulle resultera i ett återfall tillbaks till droger och brott. Ken hävdade att han behövde social träning samt stödpersoner som kunde guida honom och hjälpa honom när det behövdes. Han ville inte leva som brottsling resten av sitt liv och hade kommit till insikt om att människan inte var odödlig. Möten med ”vanliga” människor, som gjort och upplevt mycket i sitt liv, hade också sporrat honom till att försöka ändra sitt liv.

Jag har inte gjort någonting vettigt i mitt liv. Jag har inte varit någonstans...jo, jag har varit i Danmark och blivit utvisad! Jag har missat människor, jag har missat allting.

Ken sade att han inte hade någonting på utsidan murarna och kände att han emotionellt dog lite varje gång han åkte in. Den mentalitet och brist på samvete som behövdes för att överleva innanför murarna hade han inte längre, hävdade han. Han citerade ordspråket *När fan blir gammal, blir han religiös* och sade att det stämmer nog. Narkotikaberoendet uppfattade Ken inte som sitt största problem, det var snarare det faktum att inte ha bostad och arbete som skrämde honom. Oftast placeras nyligen frigivna i så kallade ungarshotell, som

huvudsakligen bebos av likasinnade. Risken att återuppta droganvändandet blir överhängande. Ken var inte helt oförstående till varför han på senare år inte fått hjälp till att ordna bostad och arbete.

Det räcker ju att de tittar i mina papper så ser de att jag aldrig har varit ute mer än en vecka i taget, så varför lägga tid och energi på en sån?

Ken fick plats på ett behandlingshem för narkomaner vid 20-årsåldern, men anser nu att han var för ung och omogen för att förstå att det var till hans eget bästa.

Det senaste straffet Ken dömdes till är åtta års fängelse och han har även särskilda villkor. Det betyder att han inte beviljas frigång före frigivning. Han har nu tio månader kvar av straffet och hoppas att han beviljas P-34 (behandlingshem/utslussningsinstitution) den sista tiden som är kvar. Hans deltagande i Minnesotaprogrammet höjde troligen hans chanser att få sin ansökan beviljad, då målsättningen med 12-stegsmodellen var att alla skulle slussas över till ett behandlingshem före frigång.

Kens stora dröm var som ovan nämnt att bli professionell konstnär, att måla och få en ny mening med livet. Troligen får han pension vid frigivning och han avslöjade att han aldrig arbetat ”på riktigt” i hela sitt liv. Han visste inte om han skulle klara av ett vanligt arbete heller, för han var mycket otålig och svag i pressade situationer. Här skrattade Ken lite och sade att han hade fått diagnos på sina beteendeproblem, men menade samtidigt att denna diagnos (border-line och psykopat) fick de flesta brottslingar idag. Tiden i isoleringscell som han frivilligt tillbringade tre år i innan han kom till behandlingsavdelningen hade även gjort honom lite folkskygg, han klarade inte umgås med människor någon längre tid i taget, hävdade han.

Ett önskemål för framtiden var att bli aktiv medlem i kyrkan då han hade varit troende sedan 25-årsåldern. Den konfliktsituation som uppstod mellan tanke och handling (hans tro på Gud och hans brottsliga aktiviteter) hade ofta givit honom psykiska besvär och han såg fram emot att leva ett liv som stod i samklang med hans tro. I Minnesota-modellen ingick en andlig faktor, att acceptera att det fanns en Gud som gav stöd till den som behövde hjälp. För Ken blev den acceptansen inget nytt steg att ta. För honom kändes det som en befrielse att han via Minnesota-modellen kunde förena sin konflikt mellan Gudstron och drogerna till ett positivt samarbete. Han hade en längre tid känt att tron fått vika för det liv han fört och därför också slutligen att han måste välja. Nu menade han att han successivt gjorde sig av med de band som tidigare hindrade hans tro, samt att han vid att fokusera på sin tro bit för bit fått livet tillbaka. Ken avslutade med att säga:

Det är helt klart att mina föräldrars missbruksproblem påverkade mig. Det pratas ju om det sociala arvet och det vuxenideal jag fick var det jag såg från dom. Min mor blev förtvivlad när hon upptäckte att jag börjat stjäla och knarka, men vad kunde hon säga? Samtidigt måste jag säga att jag förstår hennes situation bättre idag...hon var bara 17 år när hon fick mig med en karlslusk som åkte in och ut på kåken...kunde det gått på annat sätt?

Intervju med ”Ted”

Nästa intervjuperson var ”Ted” (fingerat namn), en man på 45 år som var den enda på avdelningen som inte kom från en svag socioekonomisk grupp. När jag frågade Ted om han ville medverka i min undersökning hade jag inga större förhoppningar om att han skulle samtycka till detta. Ted var okänd på avdelningen för sitt kroniskt dåliga humör, något de andra refererade till som att ”befinna sig i kolkällaren”. Tvärtom vad jag trodde var han mycket intresserad av att prata med mig och vi avtalade om en intervju som lades ca. en vecka efter intervjun med Ken. Mina kolleger på BA fann det mycket lustigt att jag skulle intervjua Ted, då de menade att han var totalt inkapabel att kommunicera med en ”plit” (de intagnas ord för kriminalvårdare). Han hade en fientlig inställning gentemot vårdare generellt sett, något han öppet deklarerade så ofta han kunde. Jag ville dock inte förtvivla i förväg, vilket gjorde det ännu viktigare att befria mig från fördomar och snabba kategoriseringar. I intervjusituationen kände jag mig någorlunda fri från den förförståelse som tidigare förelåg.

Ted föredrog att ha det mörkt i sin cell, han plågades ofta av huvudvärk och tyckte det kändes bättre när gardinerna var fördragna. Själv låg han på sängen medan jag satt på hans skrivbordsstol vid skrivbordet. Han ursäktade sig för att han inte satte sig upp, men berättade vidare att han led av ryggsmärtor och därför gärna förblev liggande under intervjusituationen. Jag förmedlade att det var helt i sin ordning för mig, även om jag tyckte att intervjumiljön blev lite för intim. Samtidigt visste jag att det var av yttersta vikt att inte försöka ändra på situationen då jag visste hur känslig han var för maktutövande.

Ted var 45 år, hade långt gråsvart hår och armar fulla av tatueringar. Hans ögon var knallblå och ansiktet gav intryck av barnlig öppenhet. Jag bad honom börja berätta om sitt liv och han började med att ange sin ålder och sedan att han hade varit drogmissbrukare i över 30 år. Vidare berättade han att han hade två barn, som nu befann sig i tonåren, och att sonen var tillfälligt bortplacerad tills Ted kommer ut. Dottern var nitton år och stod på egna ben, hon studerade och klarade sig bra i livet. Han var inte helt säker på vilket ämne hon studerade,

vilket han förklarade med att de hade så mycket att prata om när de väl pratades vid, så han hade inte kommit på att fråga. Sonen var 14 år och befann sig för tillfället i något som Ted betecknade som en ”farlig ålder”.

Jag är ganska otålig på att komma ut nu så jag kan ta hand om honom.

Vi kom in på Teds familjeförhållanden under hans egen uppväxt, vilka han beskrev som högst normala. Han bodde hemma tillsammans med sina föräldrar i, vad han kallar, ett bra hem. I en ålder av 13 år började han röka cannabis och hävdade att det var enbart av ren nyfikenhet. Han hade varit nyfiken på droger en längre tid innan han vågade ta steget ut. På den tiden var det *modsen* som dominerade ungdomskulturen i Stockholm och Ted såg upp till denna ungdomskulturen, samt upplevde en gemenskap med dem trots sin unga ålder. Under denna tiden började han även använda LSD. Hans föräldrar gjorde inga större protester trots hans nya utseende, långt hår och afghanpäls, och ändrade attityd. Ted hävdade att de accepterade hans nya livsstil, dock uppstod det några diskussioner rörande haschrökning i början. Han trodde inte de riktigt förstod vilken värld han hade beträtt och därför hittade de heller inga argument till att motsätta sig hans val. Teds narkotikamissbruk dolde sig bak en kulturkuliss med musik, konst och film som ingredienser, samt att många av *modsen* även var politiskt aktiva. Ted odlade marijuana för eget bruk på pojkrummet och där mötte han heller inga protester från föräldrarnas sida. Hans moder pysslade om hans ”blommor” så gott hon kunde och tyckte de var fina. Okunskap om droger och ungdomskulturen gjorde Teds föräldrar lätta att manipulera. Ted skrattade lite generat när han erkände hur han lurade sina föräldrar, men verkade även finna historien ganska humoristisk.

Vi kom in på hur hans vardag fungerade i tidiga tonåren och Ted berättade att trots användandet av droger och thinner fullförde han både grundskola och gymnasiet. Han påstod sig inte kunna skryta med bra betyg men fick dock betyg i alla ämnen. Efter skolan började han arbeta som skeppsbyggare, men slutade helt att arbeta efter ett tag.

Jag började injicera amfetamin på heltid och då fick jag inte tid till annat.

Ted berättade att han fortfarande hade kontakt med sina föräldrar och att han hade informerat dem om den behandlingsplan han skall genomgå. Han tror inte de riktigt förstod vad det hela gick ut på, men de förstod att det var bra för honom och var därför glada för hans skull. Att komma till den insikt som gjorde att Ted tog steget till att söka sig till behandlingsavdelningen har varit en tuff process, hävdade han, en process som tog sin början senaste gången han häktades. Tunga tankar och funderingar kring vad han nu ställde till med

för sin son gjorde att han bestämde sig för att försöka ändra sitt liv. Det fanns de som deltog i programmet av andra orsaker, men för hans del var det ett helhjärtat önskemål om att bli fri från sitt drogberoende, intygar Ted.

Det är ju min son som främst blir lidande och det vill jag inte skall hända igen.

Ted hade inte suttit i fängelse sedan 1985. Under åren 1980 tills 1985 satt han däremot ett antal gånger för diverse narkotikabrott. Därefter skaffade han sig en yrkesutbildning och arbetade som elektriker i ca. 10 år. Under denna perioden rökte han hasch och drack sprit, men han rörde inte tyngre droger.

Jag rörde inte amfetaminet längre, jag blev sjuk av det. Jag bara jobbade och jobbade... jag jobbade varje dag, jag jobbade övertid... jag var en riktig Svensson!

När Ted tittade tillbaka på de 10 år han levde ett ”vanligt” liv kändes det som de var försvunna på något sätt, sade han. Det hände inget annat i hans liv då än att han arbetade dygnet runt, det fanns varken toppar eller vågdalar och han har inga minnesbilder från den tiden. Ted berättade att han och hans fru levde ett familjeliv tillsammans med sin dotter, men att det kändes som den epoken levdes i ett vakuum. Teds fru missbrukade också både alkohol och droger, men även hon tog det lite lugnare under denna perioden. Sedan började problemen hopa sig igen. Ted fick diskbräck, opererades och blev sjukskriven för en längre period.

Jag blev liggande på soffan i flera år, fick ingenting gjort, bara massa starka mediciner hela dagarna, så... Det kändes helt meningslöst att överhuvudtaget leva...

Förutom att ta mängder av smärtstillande tabletter, började Ted även att missbruka amfetamin igen. Drogerna fick honom på fötterna, hävdade han, och han kunde leva ett socialt liv igen. Utåt sett levde han ett normalt liv med skolmöten och vardagsrutiner men innanför hemmets väggar eskalerade drog- och alkoholmissbruket. Under denna perioden kom en granne och föreslog att de skulle köpa två kilo hasch för försäljning, vilket Ted gick med på. Grannen ville inte förvara narkotikan hemma hos sig själv ifall hans fru upptäckte det, så Ted accepterade att förvara partiet hemma i sin lägenhet. På kvällen dök polisen upp, gjorde en husrannsakan och hittade förutom haschet även vapen och tyngre droger. Ted påstod att grannen tipsade polisen, då grannen ofta hade större affärer på gång och ville ha Ted ur

vägen. På min fråga om varför grannen ville ha honom ur vägen, trodde Ted att det var pga. att Ted drog till sig individer som möjligen skulle tilldra sig polisens intresse. Ted dömdes denna gång till tre års fängelse. Då var sonen 13 år.

Vi samtalade lite om föräldraskap och ansvar och jag frågade Ted om han aldrig var rädd för att barnen skulle fara illa via olyckshändelse med droger och vapen i lägenheten.

Nej, nej...dom var vana med haschlivet...dom har ofta följt med till Christiania och trivs jättebra där. Nej, dom var vana.

Han hävdade vidare att barnen visste besked om att de inte skulle röra dessa artiklar. Han förklarade vidare att han alltid informerade barnen när det fanns saker i lägenheten då han tyckte det var fel att undanhålla barnen sanningen. På det sättet han berättade detta för mig förstod jag att han kände sig stolt över att fostra barnen ”rätt”. Det faktum att han inte ljög för barnen överskuggade helt att barnen levde i en livsfarlig miljö.

Ted berättade lite mer ingående om sitt liv, vilka anstalter han har ”besökt” och kom sedan in på det beslut han gjorde när han sist häktades. Nu ville han försöka göra något med sitt liv, sitt drogberoende, främst för barnens skull. Dessutom kände han en fysiskt utmattning av livet han levde och hade även börjat bli rädd för att plötsligt dö. Innan han kom till behandlingsavdelningen satt han på en motivationsavdelning och det var där han först fick höra om det behandlingsprogram han nu genomgick. Från början vägrade han flytta ned till BA, trots alla övertalningsförsök från terapeuternas sida. Ted menade att det var mycket svårt att acceptera att behandling kunde fungera, speciellt hos honom. Det fanns så mycket hat och bitterhet i honom och det var svårt att släppa spärren. Veckan innan BA öppnades bestämde han sig plötsligt för att ge det en chans, men enbart för en vecka. Trots att Ted var mycket skeptisk till att programmet skulle fungera på honom initialt kände han efter ett tag hur hans inställning ändrades och han insåg att han var sjuk, dvs. han var alkohol- och drogmissbrukare. Det fanns vissa strukturella faktorer han ställde sig kritiskt till, t ex. att de intagna på BA alltför sällan kom ut på permissioner. Han tyckte det vore bättre att kontinuerligt utsättas för frestelser utanför murarna under strafftiden för att således kanske klara av att bryta mönstret än att enbart släppas ut några enstaka gånger och därmed öka risken för att inte klara pressen ute i frihet.

En knarkare vill knarka, det vore konstigt om vi inte trillade dit igen. En knarkare kommer trilla dit många gånger, men för varje gång kommer det bli svårare att fortsätta det livet, när han vet att det går att leva annorlunda.

Ted berättade att det var den sociala biten, att umgås med vanliga människor, han saknade mest och att en början till detta kunde vara att delta oftare på AA- och NA-möten (anonyma alkoholister och anonyma narkomaner). Där förväntades det att man berättade om sitt drogberoende medan övrig information var på frivillig basis. I Minnesota-programmet förväntades det även att de skulle tro på Guds hjälp, men Ted menade att det gick lika bra att förlita sig på någon slags existerande kraft. På NA-mötena framgick tydligare vilken kraft som fanns kring dem, där kunde sitta upp till 100 personer med precis samma målsättning, att bli kvitt sitt drogberoende. Dessa möten var av yttersta vikt för att programmet skulle fungera och det var på mötena de hämtade styrka och mod, hävdade han. Tyvärr fungerade inte den kontinuerliga mötesfrekvensen av byråkratiska skäl, berättar Ted, så när han slutligen befann sig där var han nervös och stirrig och hade svårt att öppna sig.

Ted får inga vanliga permissioner då han väntade på en rättegång som blivit framflyttad flera gånger. Han hävdade att det var personalen på anstalten som rörde till pappren så att allt blev försenat. Detta i sin tur gjorde att han hade svårt att koncentrera sig på programverksamheten och han tyckte det var onödigt att skapa problem mitt i behandlingsprocessen. Mycket av krafterna gick nu åt till att fundera om han kommer få ytterligare tid pålagd sin gamla dom, samt ilskan över att hans permissioner förhalas hela tiden. Han saknade sina barn och sina föräldrar och kände sig ganska bitter på de han anser är skyldiga till förhalandet.

När Ted kommer ut tänkte han börja med sin stora hobby igen, att bygga motorcyklar. Han är sjukpensionerad och kommer inte jobba mer men han berättade om sin stora kolonilott som han ville sköta om igen. Tiden skulle gå åt till många sysslor, för han ville undvika att hamna i drogträsket igen. För mycket tid över gjorde bara att han började knarka igen, menade Ted. Han såg positivt på framtiden och trodde att styrkan låg i att beslutet hade växt fram av egen vilja och för barnens skuld. Han förklarade vidare att det var enkelt att tro att man hade hittat det egna ”jaget”, ett jag bortom brott och droger, när man satt inne och inte utsattes för frestelser i någon större grad.

Det blir svårare när man kommer ut. Man är inte van med det tryck som finns där ute...det vore bra att få prova sig några gånger innan man skall ut på riktigt. Jag känner jag har kommit så långt i programmet nu, jag skulle gärna vilja testa mig själv.

Det existerade oklarheter kring definitionen av behandlingsavdelningen, ansåg Ted. Avdelningen hade samma regler som gällde på alla anstalter, men hade även funktionen som

ett behandlingshem. Detta tyckte han fungerade dåligt och menade att regelverket behövde ses över. Vad de intagna på BA behövde var aktiviteter utanför murarna som t ex. en fisketur eller en promenad i en park – precis som vanliga människor gjorde. De behövde tränas socialt, men nu tränades de enbart att vara sociala mot varandra i grupp. På detta sätt bevaras den jargong som alltid existerar mellan intagna i anstalter, hävdade Ted. Barriären som fanns mot att umgås med kriminalvårdare var påtaglig även på BA, men de som ingick i programmet förväntades arbeta med sina attityder gentemot motsatsgruppen. Ted påpekade dock att det fanns vårdare han aldrig skulle umgås med pga. deras attityd och menade därför att de intagna urskiljde trevliga från otrevliga, precis som människorna gjorde ute i den ”fria” världen.

Ted avslutade med att säga att han kände att allt gick åt rätt håll, tiden gick bara alltför långsamt. Han räknade hellre timmar än dagar och ville att allt skulle hända nu.

Intervju med ”Jan”

Den siste intervjupersonen som presenteras i arbetet är ”Jan” (fingerad namn), en ung man på 25 år. Jan placerades av nödvändighetsskäl på behandlingsavdelningen då han psykiskt mådde mycket dåligt på den avdelningen han satt. Han var ångestfylld och asocial. Efter kort tid på BA mådde han mycket bättre och blev mera social, både mot intagna och personal. Han var värtalig och nyfiken, och ställde sig välvillig till min undersökning. Han varnade dock för att det fanns vissa delar av hans liv som han fortfarande fann för jobbiga att prata om, men trodde det skulle ändra sig när han fick adekvat terapi. Jan gav intryck av att vara en människa som inte riktigt vågade lita på någon rakt av, men som var nyfiken nog att försöka. Intervjun genomfördes i hans cell med Jan sittande i yogaställning på sängen.

Jan började med att berätta att han och hans syskon flyttades till fosterhem när han var två och ett halvt år gammal. Hans mor och far var alkoholister. Han bodde hos sina fosterföräldrar tills han var 17 år och hade under denna tid ingen kontakt med sina föräldrar. Han började ”spåra ur” redan vid 13-årsåldern, mycket pga. sin storebror som då var kriminell. Jan berättade vidare att han hade blandade känslor gentemot sin fosterfamilj. Fadern i familjen var bra, en man han hade god kontakt med och som han kunde prata med. Förhållandet till fostermodern däremot var något han inte ville eller kunde prata om då han inte fullständigt bearbetat känslor och minnen terapeutiskt än. Han indikerade dock att det fanns en del aggressioner rörande den relationen. Fosterfadern kunde ibland ge kroppslig bestraffning, men då berodde det på att Jan hade gjort något fel.

Min fosterfar var alltid rak. Om han straffade mig, hade jag alltid gjort något. Detta hade jag inga problem med. Det var värre när min fostermor straffade mig psykiskt och jag inte visste varför.

Som tidigare nämndes började Jan dricka och använda droger redan som trettonåring. Trots detta fullförde han dock både grundskolan samt gymnasiet. Vandalisering och bråk blev naturliga inslag för det gäng han var del av. Jan beskrev beteendet som ett typiskt och barnsligt gängbeteende, där den gemensamma nämnaren var en inre drivkraft till förstörelse. Alla hade olika funktioner, beroende på vad de var ”bra på”, t ex. bilstölder, inbrott, slagsmål. Jan deltog inte i kriminella aktiviteter, men hans bror var inblandad vilket resulterade i att brodern fick flytta från fosterfamiljen. För Jan blev inte gängaktiviteterna så allvarliga, livet ”flöt på”, som han uttryckte det, tills han blev 17 år och flyttade hemifrån. Han flyttade då ihop med en flicka. Under den tiden missbrukade Jan amfetamin blandat med alkohol. Flickan han levde tillsammans med var, som Jan uttryckte det, en helt vanlig tjej.

Jag hade två roller. Den ena hade jag med min tjej, då var jag en vanlig kille och egentligen mer mig själv. Den andra rollen hade jag tillsammans med kompisarna, när jag knarkade och söp.

Hans sambo var medveten om hans missbruk, men i och med att han aldrig hamnade i klammeri med rättvisan eller blev våldsam mot henne under rusperioderna, blev det aldrig någon större diskussion om hans beroende.

Under denna tiden var Jan även sportslig aktiv. Han spelade fotboll och blev uppmärksammad för sin talang. Dessa två världar vistades han i parallellt utan att de kom i kontakt med varandra. Idrottsvärlden försvann dock för honom efter att Jan plötsligt stack till Amsterdam och stannade där en tid. Väl tillbaka tilldelades han en lägenhet av de sociala myndigheterna och fann sin tillflykt i missbruksmiljöerna på nytt. Tiden som följde hade Jan knappt något minne av, tills han som nittonåring blev åtalad för misshandel och dömdes till ett och ett halvt års fängelse. När han frisläpptes bestämde han sig för att fängelset inte var något ställe han ville återvända till och började därför arbeta och sköta sig. Han återupptog dock sitt amfetaminmissbruk och i perioden som följde arbetade han mycket intensivt under rus. Detta upptäcktes självklart av arbetskollegerna och han tillbringade aldrig någon längre tid på en arbetsplats innan han sades upp. Jan tror han hade 20 olika arbeten under denna perioden. När han inte hade arbete skaffade Jan pengar via småstölder och snatterier. Jans liv artade sig på detta sättet i några år, tills han åkte in denna sista gången.

Vi kom in på relationer med flickor, varpå Jan hävdade att det inte funnits några seriösa förhållanden i hans liv.

Jag har faktiskt inte varit så intresserad av förhållanden, allt blir så begränsat. Jag ville ju vara påtänd och arbeta hela tiden och det kunde jag inte göra om jag bodde tillsammans med en tjej. Dessutom litar jag inte riktigt på kvinnor...

Detta uttalande ledde oss in på hans relation till sina biologiska föräldrar. Jan berättade att hans far var död och att de aldrig möttes. Jans mor påstod att det var hans fars våldsamma beteende som resulterade i att barnen fosterhemsplacerades, men om detta var sanningen kan inte Jan veta. Han sade att han gärna vill tro sin mor men att han inte kan hävda att detta är den absoluta sanningen. Troligen skulle han kunna forska mera i detta via journaler och liknande, dock kände han att han hellre låter bli.

Efter alla dessa år har jag fått min mor tillbaks och jag vill inte äventyra detta. Det är bättre för mig att intala mig själv om att allt gick till som hon sa och att det var farsan som hade skulden till allt. Det är likadant med fosterfamiljen också, morsan påstår att hon inte fick träffa oss medan de säger att det var morsan som inte ville.

Jan hade ett bra förhållande till sin mor nu, han bodde hos henne varje gång han var ute på permission. Skrattande berättade han att hon var lite ”flummig” och att hon fortfarande använde hippiekläder. Modern hade alkoholproblem än i dag och det skapade en del problematiska situationer för Jan då han själv inte kunde dricka. Skulle han testas och visa sig ha druckit alkohol under permission åker han rakt ut ur behandlingsprogrammet samt att han får påbackning av tid (tilläggstid på straffet). Jan hade förklarat för henne att hon måste respektera hans situation och han menade att hon förstod och visade hänsyn. Jan sade att de hade en fin kontakt, men att han hade svårt att se på henne som en mamma. Hon fungerade mer som en god vän.

Hans syskon bodde också i samma område som modern och de brukade alla mötas så ofta de kunde under hans permissioner. Hans ett år yngre syster arbetade på hotell, medan hans ett år äldre bror hade blivit musikfrälst och skrev poesi och texter. Jan var glad för att det hade gått så bra för syskonen trots allt och kände även att han själv nu var på rätt väg. Under sin vistelse på BA hade Jan tagit sitt gesällbrev som konditor och hade redan blivit lovad arbete på ett av stadens konditorier när han kommer ut. Dock måste han först genomgå terapi och drogbehandling på ett behandlingshem.

Fosterföräldrarna hade han ingen kontakt med även om han hade lust att kontakta fosterfadern. Jan trodde att fosterfadern säkert skulle uppskatta att möta honom igen för att se hur det gick och prata om det som var, men har inte bestämt sig än om han vill.

Jan avtjänade nu ett straff för mordbrand. För detta fick han ett fängelsestraff på tre år.

Det var en riktig idiotgrej. Dyngrak bröt jag mig in i en skola för att hitta käk i skolköket och medan jag är där, sätter jag fyr på en soptunna. Polisen tog mig på plats och här sitter jag. Fast det var nog tur ändå, för det har fått mig att tänka.

Skälet till att straffet blev så hårt var att Jan var registrerad hos polisen som missbrukare. Detta omöjliggjorde att klassificera brottet som allmän vårdlöshet. Han avtjänade första delen av straffet på en annan anstalt innan han flyttades till undersökningsanstalten. Här ansökte Jan om frivillig isolering och placerades i isoleringscell. Detta innebar att han inte hade någon kontakt med andra intagna, samt att han tillbringade all sin tid i cellen. Jan valde detta för att uppnå lugn och ro men fann snart att han psykiskt inte klarade av isoleringen. När han sedan blev kontaktad av terapeuterna och av dem fick information om behandlingsavdelningen var beslutet att påbörja behandlingsprocessen inte särskilt svårt att ta. Det fanns dock en viss tvivel hos honom rörande 12-stegsbehandlingen. Jans storebror hade genomgått liknande behandling några år tidigare och den ”slutprodukt” (som Jan valde att kalla det) som kom ut var en totalt främmande person för honom. Visserligen tyckte han att brodern nu fått tillbaka större delen av sitt ”gamla jag” igen, men Jan fann det skrämmande att processen förändrade så mycket av den tidigare personligheten. Jan hävdade att drogerna var ute ur hans liv för alltid, men var samtidigt klar över att det blev svårare när det rörde alkoholen. Med drogerna måste man välja en illegal livsstil, hävdade han, men alkoholen fanns överallt, i alla sociala sammanhang. Jan förstod att det skulle uppstå svaga ögonblick där han kanske faller för frestelsen och dricker igen men visste också att när han nu har påbörjat en process med målet att sluta använda alkohol blev det enklare att bryta trenden igen. Han var övertygad om att han inte klarade av att sluta utan hjälp och stöd och menade därför att erbjudandet om 12-stegsbehandlingen kom i rätt tid.

Jag vet inte riktigt hur ärlig man ska vara...Det var nog inte så helhjärtat jag sökte mig till behandlingsavdelningen...man kanske skulle få lite hjälp och sen så skulle anstaltstiden bli så bekväm som möjligt.

Vi pratade lite kring hans tidigare inställning rörande behandlingen och Jan kom sedan fram till att det kanske inte var så viktigt att inställningen var ”rätt” i initieringsfasen om det sedan

visade sig fungera. Sedan vet ingen om behandlingen verkligen fungerar heller, tyckte Jan. Det kunde de inte veta förrän de kom ut i frihet där frestelserna fanns. Här tyckte Jan det brast i planeringen med behandling i anstalt. Den måste varvas med permissioner där de kunde känna av sin styrka/svaghet, då han ansåg att det var bättre att fela på permissionen och ta itu med det, än att komma ut och ”trilla dit” rejält.

Jan kände att han var på rätt väg, han hade börjat bearbeta händelser i sitt liv han tidigare inte velat blottlägga och han hade fått hjälp och stöd till att ta en utbildning han kan använda när han kommer ut. Detta var en faktor Jan tyckte var mycket viktig, att ha en gemenskap och en meningsfull syssla när de väl var ute igen. Bostad och arbete var ett måste, ansåg Jan, sedan är det upp till en själv.

Alkoholen hade varit ett medel till att uppnå lugn och ro för Jan, han hade aldrig använt den för att uppleva ”kicks”. Som substitut för alkohol hade han nu börjat måla tavlor och kände hur bra han mätte av denna syssla. Han visade sig ha ett tydligt talang för form och färg och tränade mycket på teknik. Psykiskt mätte han bättre nu sedan han hade börjat ta tag i sina problem och han började även skönja en framtid baserat på egna kvaliteter istället för droger och alkohol.

Det som har hänt mig tidigare har legat i vägen för min utveckling, jag kunde inte komma vidare. Mina minnen har hållit mig tillbaks från livet.

Jan kände sig starkare nu efter att han beslöt sig för att ”ordna upp” i sitt psyke, men han berättade att det var oerhört svårt, det handlade om starka känslor och han var ofta ledsen. Han hade precis påbörjat enskild terapi (hade haft två terapitillfällen vid intervjutillfället) och hoppades på att detta skulle hjälpa honom vidare. Behandlingsavdelningens program baserades på sex månaders terapi och Jan ansåg det ytterst viktigt att den processen fortgick t ex. på ett behandlingshem tills individen var färdigbehandlad, i enlighet med behandlingsplaneringen. Att lämnas mitt i en terapiprocess vore både oansvarigt och farligt hävdade Jan.

Vi avslutade intervjun med att prata lite om övriga anstalten och Jan menade det var mycket viktigt att skärma av behandlingsavdelningen från övriga anstalten. En av grunderna till detta var att på allmänna avdelningar tolkades alla personliga och öppna yttringar som svaghet och terapiverksamheten var svår att genomföra i en sådan miljö, ansåg Jan. Som trots det långa samtal vi har haft fortfarande ansåg sig vara asocial.

Intervjuanalys

Som tidigare nämnts existerade stora skillnader i intervjupersonernas livshistorier. De flesta hade mycket svåra uppväxtförhållanden och *ergo*, via fysiska och psykiska övergrepp, liten kapacitet att bearbeta det som hände. Redan i tidig tonårsålder började alla sin karriär inom den kriminella världen. Det verkar finnas en psykologisk gräns vid 13-årsåldern där de flesta vågar ta steget in i en för dem lockande sfär, och majoriteten av intervjupersonerna förklarade sitt steg pga. nyfikenhet, rastlöshet samt ett sug efter ”kicks”. Teds historia lät initialt lite annorlunda då det för hans del handlade om en idolisering av den subkultur han ville ta del av, men även Teds berättelse kom att bli en av många när drogmissbruket tog överhand.

I de flesta intervjuer hävdas det att det inte var brist på offentliga resurser som tillät dem fortsätta den kriminella banan, snarare det faktum att dessa tilltag kom för sent. Ofta sattes stora resurser in när de fick sin första dom, vilket alla ansåg var alldeles för sent. Inte sällan hade de då utövat en kriminell verksamhet i upp till fem år och började därför bli förhärdade brottslingar. Alla ansåg att om de sociala myndigheter hade ingripit i ett långt tidigare skede, helst redan vid intervjupersonernas initieringsfas, hade genomslagskraften i tilltagen blivit helt annorlunda.

Vid en närmare genomgång av intervjumaterialet kunde även skönjas flera kritiska perioder i intervjupersonernas kriminella narkomanliv. Tankar om och nyfikenhet på behandling existerade både hos de mycket unga brottslingarna samt de som varit i ”leken” länge och som började tröttna. Vid intervjuerna fanns fortfarande en tro på framtiden via ett hederligt liv, med drömmar om familj och semestrar. Barn nämndes som en hägrande faktor hos unga kriminella medan de äldre oftast hade barn, vilka de mötte alltför sällan, om alls. Vissa av intervjupersonerna hade bokstavlig talat börjat upptäcka sin egen dödlighet, där kroppsliga krämpor och själslig trötthet gjorde sig successivt mer gällande. Dessa grupper var definitivt mycket mottagliga för motivationsprogram och behandlingsprocesser.

Många av de intervjuade hade stora relationsproblem till det andra könet, t ex. hade de svårigheter med att lita på kvinnor och upplevde därför parförhållanden som problematiska. Inte sällan antydde mer aggressionsrelaterade känslor *vis-à-vis* fäderna, medan det oftare uttrycktes känslor bundna till sorg kring deras mödrar. I deras drömmar om ett bättre liv existerade aldrig kvinnor från den kriminella sfären.

Alla intervjupersoner var övertygade om att banden till det ”gamla livet” måste klippas helt för att de skulle klara ett nyktert liv och att de behövde många människor omkring sig för stöd och hjälp. Rutiner som ”vanliga” människor upplever som normala och dagligdags är för dessa människor totalt främmande. Förutom stödpersoner till samtal och social träning ansågs ett boende samt ett arbete som en självklarhet för att överhuvudtaget kunna klara sig. Den

gemenskap de upplevt i de kriminella kretsar måste ersättas med en annan, t ex. via arbetskamrater. Inte alla intervjupersoner verkade vara övertygade om att de ville ändra sitt liv, men även dessa hade ganska klara uppfattningar om vad som krävdes för att detta skulle kunna hända.

Berättelsen går vidare

Vardagsproblem

De flesta intagna som satt på BA hade nu kommit halvvägs i behandlingsprogrammet innanför murarna och allt fler problem kunde skönjas. Dagarna var schematiskt indelade i terapi, mat och fritid, samt motion. Motionen bestod av dagliga promenader på en av anstaltens tre promenadgårdar samt styrketräning fem dagar i veckan. Under helgerna blev de intagna tillåtna att spela bandy, volleyboll eller badminton i personalens sporthall. Det schemalagda var ursprungligen obligatoriska moment men allt eftersom tiden gick började de intagna vägra gå ut om det regnade, om det var bra program på TV:n eller om de inte kände för det. Detta beteendet uppvisades även vid sporthallbesöken, om de intagna inte fick spela precis det spelet de ville. Vid sådant beteende skulle egentligen den intagne rapportskrivas och lämnas till särskild avdelning för vägran. Denna procedur följdes inte av personalen, utan den intagne låstes inne i sin cell och rapport skrevs aldrig. Säkerhetsmässigt var detta en mycket dålig lösning och inte heller tillåtet. En del av personalen försökte hålla sig till föreskrifterna, men i och med att majoriteten såg mellan fingrarna på fenomenet fick den korrekt handlande personalen stora problem på avdelningen. Flera av dessa förflyttades till en annan enhet på avdelningschefens begäran.

Arbetspassen var vanligtvis långa och den som öppnade de intagnas celler på morgonen var oftast den samma som låste in dem på kvällen. Där emellan hade förlupit en hel dag med de rutiner som ingick. Om en förväntad aktivitet skulle falla ut pga. något oförutsett hinder, kom reaktionerna tämligen omedelbart. Sådana tillfällen utlöste aggression, frustration eller irritation och det var uppenbart att rutinerna i anstalten hade en mycket viktigare betydelse än de har ute i samhället. Fel ingredienser uppskickade från köket eller en försening i permissionsansökan resulterade ofta i upprörda känslor eller till och med en hotfull atmosfär. De flesta missöden förklarades med illvillighet från vårdarna, trots att de flesta missöden var ett resultat av svaga rutiner eller arbetsstress. Det var även intressant att beskåda hur de intagna baserade sin tillvaro på fängelserutinerna, från måltiderna, promenaderna, besökstiderna, kioskstiderna, aktiviteterna etc. och hur dessa rutinerna förde livet vidare mot

det stora målet: frigivning. Många av de intagna sade sig vara medvetna om att de inte skulle klara av att leva innanför lagens rammer och att sannolikheten var stor för att de skulle komma tillbaks efter någon månad till denna eller någon annan anstalt, men däremellan bestod livet av att slå ihjäl tiden fram mot frigivning. Vissa av de intagna medgav att de levde bättre innanför murarna, de hade boende, regelbundna måltider, fysiska aktiviteter och inte minst; en gemenskap med de andra intagna. Många intagna erkände att de saknade känslan av gemenskap när de var ute i samhället, det tuffa livet de levde ”ute” krävde att de enbart tänkte på sig själv.

Ett annat syfte med BA (förutom den terapeutiska) var att försöka lära de intagna normala vardagssysslor, t ex. städa och laga mat. Det var bestämt från början att de intagna själva skulle städa kök, allrum, korridorer och toaletter gemensamt med rullande schema, men detta gjordes inte. Följden blev smuts och damm överallt och personal och intagna hade flera möten rörande just detta problem. Varje gång beslöts det att de intagna själv skulle reda ut städproblemet och se till att det blev gjort varje vecka. Personalen ville undvika att ha funktionen som ordregivare då de på avdelningen skulle fungera mer som *role models*. Under den perioden jag befann mig på BA hittades ingen lösning till problemet och avdelningen förblev lika smutsig.

När det gäller matlagningen blev det lite annorlunda. Det fanns de som älskade att laga mat och som var duktiga på det, dessa stod oftast för matlagningen. Sedan fanns det några som totalvägrade och som förklarade sin vägran med att de var rädda för att göra bort sig och dessa sågs aldrig i köket. Senare fick jag förklarat av andra intagna att detta egentligen handlade om makt. De som vägrade var de som stod högst i rang och dessa ansåg det förnedrande att laga mat till de som stod under. Denna vägran fick heller inga påföljder.

Konflikter intagna, personal och ledning samt strukturella problem

Trots det hierarkisystem som fortfarande existerade på behandlingsavdelningen stod dessa intagna långt under intagna på de allmänna avdelningarna enligt de intagnas regelsystem. Det hände ibland att vägarorna korsades när de transporterades (dvs. gick under bevakning) från avdelning till gym, promenadgård eller sporthall. Glåpord och gester haglade över BA:s intagna där de ansattes både för sin ”svaghet” och för sitt umgänge med vårdare. BA kallades av andra intagna för babyavdelningen och inte sällan kunde de BA:s intagna berätta att de kallades ”plitälskare” och liknande. De intagna på BA tuffade ibland till attityden gentemot personalen som en konsekvens av mobbningen, men de lugnade sig ned igen efter ett tag.

Både de intagna och personalen på BA kunde möta denna attityden från personal i övrigt på anstalten. En del av personalen kunde skämta lättsamt, medan några var riktigt socialdarwinistiska i sin uppfattning om behandling av kriminella. Dessa vårdare kunde slänga ur sig att det inte var lönt att slösa pengar och energi på ”tjyvarna” då dessa inte hade förutsättningarna till att leva ett vanligt liv. Några hävdade seriöst att de intagna var annorlunda än vanliga människor och att deras kriminella bana var predestinerad via deras gener. Dessa kunde göra livet riktigt jobbigt för de intagna om de ville, t ex. kräva urinprov trots bevakad permission, låta papper försvinna för att förhålla olika pappersprocesser, inte hitta persedlar i förråd trots upprepade skriftliga anmodningar, post som inte kom fram i tid etc. Det kunde inte bevisas att detta gjordes med flit och de intagna var hjälplösa mot den här typen av missöden som förekom ganska ofta på BA. Kökspersonalen uppfattades också som mycket struliga när det gällde BA:s beställningar, å andra sidan måste det för rättsvisans skull påpekas att de intagna var mycket slarviga med sina beställningslistor.

Personalen på behandlingsavdelningen fick mottaga kommentarer av olika slag, från mer skämtsamma till klart grova förolämpningar. Inte sällan fick BA-personalen försvara sitt arbete och sin inställning till behandling av drog- och alkoholmissbrukare på anstalten inför kolleger av annan åsikt och inte sällan upplevdes ett utanförskap på arbetsplatsen. Några kolleger började efter sådana konfrontationer inta en skarpare attityd gentemot BA:s intagna, medan andra accepterade utanförskapet och intog samma linje som förut.

Där fanns även problem mellan ledningen och personalen. Från BA:s initialskede fanns en personalgrupp som var entusiastiska och kreativa i sitt arbete. De arbetade aktivt för att få avdelningen att gå så bra som möjligt trots alla motsättningar som fanns. Vissa av kriminalvårdarna hade arbetat inom behandlingsverksamheter i många år medan andra var nya inom denna sfär. BA:s personalgrupp uppmärksammade ett antal faktorer som var mindre bra för BA:s funktion, t ex. urvalet av de intagna som placerades på avdelningen samt vissa strukturella problem. När det gäller urvalet hade t ex. en livstidsdömd placerats på BA, vilket var emot konceptet som gällde för avdelningen. Den behandlingsprocess som påbörjades på BA skulle fortsätta i ett naturligt vidare steg ute på något behandlingshem när straffet sonats. Den intagne skulle inte på några villkor flyttas tillbaka till allmän avdelning då terapiarbetet ansågs gå om intet om den intagne skulle utsättas för en ny portion ”kåkfarmamentalitet”. Personalen hävdade det meningslösa i att antaga en intagen med livstidsdom, en intagen som samtidigt var mycket dominant mot de andra intagna och förstörde mycket av den atmosfär som eftersträvades. Efter ett antal klagomål till ledningen förstod personalen att denna intagne inte skulle flyttas, men de fick aldrig veta orsaken till detta beslut. Klart var att den

livstidsdömde stod i en särställning på avdelningen. Han städade sällan, lagade aldrig mat, behövde aldrig ta urinprov och dominerade fullständigt de andra intagna på avdelningen. Personalen upplevde denna situation, att inte få veta orsaken till placeringen, som ett bevis på bristande tillit från ledningens sida och började ifrågasätta sitt arbete och sina chefer. När jag frågade den intagnes kontaktman, som tillika var anstaltens kanslist, varför de hade gjort detta undantag och varför personalen inte fick veta orsaken, fick jag som svar att personalen inte visste allt om den intagne och att det var på särskilda grunder som han placerats där. Vilka grunder detta var ville kanslisten inte upplysa mig om.

Det uppstod även andra situationer på avdelningen där personalen fick misstankar om misskötsel från de intagnas sida, men de kunde aldrig handla innan de fått klarsignal från avdelningsledaren. Inte sällan tystades händelserna ned och episoden nämndes ej mer. Personalen upplevde en växande frustration dels för att de så fullständigt blev fråntagna sitt dagliga ansvarshavande, men även för att de upplevde att ledningen inte litade på dem. Trots upprepade personalmöten med avdelningschefen där olika ståndpunkter dryftades skedde ingen förbättring rent strukturellt. En följd av detta blev att personalen upplevdes som fullständigt ”tandlösa” av de intagna och därför började de intagna negligera de regler som tidigare hade gällt. När de efterhand började vägra delta i obligatoriska moment i schemat var det ingen av personalen som orkade ta tag i detta. Den intagne som vägrade delta i olika aktiviteter låstes därför in i sin cell under pågående moment, sedan hände inget mer.

Under planeringen av behandlingsavdelningen fastställdes olika obligatoriska moment i schemat för de intagna och av dessa fanns morgon- och kvällsmöten. Mötena skulle genomföras med samtliga deltagande, både personal och intagna. På morgonmötena skulle olika förslag eller problem av praktisk art behandlas, medan kvällsmötena skulle ägnas åt en mer emotionell genomgång av dagen. Detta fungerade skapligt från början men utvecklades efterhand till en ren fars. Det var tydligt att några av de intagna successivt förlorade tron på ”brobyggandet” mellan intagen och vårdare och började skämta om sitt ”själv” och sina känslor. Morgonmötena använde de sig däremot av då detta blev ett forum för gnäll och klagan. Det skall dock påpekas att detta endast gällde de som fortfarande levde efter ”kåkreglerna” och som kanske inte hade de mest behandlingsinriktade orsaker till att söka sig till avdelningen. De andra, som uppfattades klart mer seriösa i sin inställning till behandling, reagerade med tystnad som uttryck för avståndstagande. Oftast fanns den livstidsdömde som drivande kraft i det gäng som gjorde narr av den dagliga strukturen.

Det framstod alltmer klart för mig att dessa yttre och inre konflikter som omgärdade avdelningen självklart påverkade den planlagda behandlingsprocessen för de intagna. I 12-

stegsprogrammet förutsätts att den berörde skall fästa sin lit till Gud, eller något slags andlighet, men även att den berörde skall finna styrka och hjälp hos sina medmänniskor. På behandlingsavdelningen fanns individer som har haft lögnen som sin följeslagare sedan barnsben och som aldrig har haft någon som helst anledning att lita på någon annan än sig själv. Att överhuvudtaget få dessa människor att lita på någon utomstående är en bragd i sig, men att under dessa komplicerade förhållanden övertyga dessa individer om att ändra inställning, ändra livssyn, ändra värderingar och värderingsgrundlag, framstod som nära omöjligt. När det dessutom framgick från de intagnas sida att terapeuterna som höll i programverksamheten inte verkade seriösa i sitt arbete (t ex. visade ofta videofilmer under den schematiskt inlagda terapitiden, satt ofta med terapigruppen och kallpratade, gav inte enskild terapi för de intagna, skröt och ljög om tidigare brottsliga aktiviteter) blev det allt svårare att tro på behandlingen och dessutom svårare för personalen att vara övertygad i sitt arbete. De intagna var övertygade om att det låg ekonomiska intressen bakom terapeuternas arbete då de fick betalt per person. I och med att ingen utredning gjordes av det terapeutiska arbete som tog sin plats på anstalten var det ingen som kunde rikta någon form för kritik mot behandlingen. Successivt ändrades den målinriktade kampen mot alla förutsättningar till en låtsaslek där alla involverade parter var väl medvetna om bristerna men höll god min utåt. Efterhand började personalen tröttna och ge öppen kritik mot ledningen, detta förde dock inte till någon förändring för personalen. Några ur personalen valde att sluta eller gick över till annan anstalt, vissa sjukanmälde sig, några fann sig i situationen och slutade bry sig medan vissa ville försöka reda ut felen.

I slutfasen av pilotgruppens behandlingsprocess hade entusiasmen över projektet försvunnit hos de flesta berörda. De intagna var otåliga, kände sig frustrerade och längtade till nästa steg, dvs. ett behandlingshem. Kriminalvårdsinspektören tog tjänstledigt och började på ett behandlingshem, vilket medförde ytterligare komplikationer för BA. Den tidigare haltande byråkratin ersättes av ett fullständigt kaos i pappersarbetet (ansökningar om permissioner, innehav i cell, förrådsförfrågningar etc.) och avdelningen utsattes för massivt motstånd från de som tidigare varit skeptiska till projektet. Vissa kolleger ansåg att deras värsta misstankar blivit bekräftade, dvs. alla pengar som hade lagts ned på avdelningen och som behövts bättre på övriga anstalten, hade slösats bort till ingen nytta. Vi som arbetade på avdelningen utsattes inte sällan för ett öppet förakt och ansågs inte ha något på en säkerhetsanstalt att göra. När jag lämnade anstalten för annat arbete var behandlingsavdelningen fortfarande i drift, rutinerna rullade på, terapeuterna höll fortfarande sina sejourer med de intagna men allt fler

långtidsdömda befolkade cellerna med den följd att avdelningens atmosfär inte skilde sig särskilt från en allmän avdelning.

V Analys och diskussion

Tiden på behandlingsavdelningen var mycket lärorik. Information och kunskap erhöles från båda ”läger”, dvs. både från kolleger och intagna. I takt med tiden blev jag varse den problematik som ligger i själva tänkandet, i teoribildningen, när det handlar om grupper som ligger under en annorlunda *socialisering* (Asplund 2000), med andra ord upplevt en formningsprocess med andra koder och regler än de etablerade. De flesta intagna hade en lång historia med brott och droger och hade socialiserats under förhållanden av misshandel och missbruk. De hade sällan eller aldrig upplevt *signifikanta andra* (personer i ens närmiljö, t ex. föräldrar, lärare eller vänner, människor som spelar en betydande roll i ens liv) som stabila och trygga vuxna varelser de kunde lita på och *den generaliserade andre*, dvs. den generella uppfattningen från omgivningen urskiljdes från brotts- och missbrukskretsar (Mead 1934). Misstro och aversioner präglade deras förhållningssätt till den ”normala” världen och de människor som representerade den.

Majoriteten av de intagna kom från svaga socioekonomiska miljöer och det är ingen liten uppgift att försöka ta sig ur det medärvda socioekonomiska *fält* som, enligt Bourdieu, är ett tillstånd av maktrelationer vid en viss tidpunkt där deltagarna kämpar om de dominerande positionerna och där innehavarna av kunskapen inte gärna ger ifrån sig dessa koder till den slutna sfären. Även om Bourdieu betonar att *habitus* (kunskap om tingens ordning, erfarenheter och värderingar som internaliseras under uppväxten beroende på social kontext) inte är totaliserande, påverkar habitus hur individen agerar och uppfattar tingens ordning. Majoriteten av dem som sitter på anstalt känner väl till för dem ouppnåeliga fält och väljer därför att förakta och ta avstånd från dessa framför att kämpa vidare. I ett behandlingsprogram som försiggår innanför murarna måste även det faktum beaktas, att de intagna stannar kvar i det egna ”kriminella fält”, dvs. i samma miljö där de intagnas egna regler äger större makt än Kriminalvårdens reglemente, samtidigt som de förväntas lära sig ”koderna” till detta andra fält.

Trots den ”lydnad” som uppvisades dagligen på anstalten gentemot rutiner och regler existerade detta andra, starkt hierarkiskt regelverket som i större utsträckning dirigerade deras handlingar och attityder. Den på förhand givna rollen brottslingen föses in i vid ankomsten till en anstalt, som inte tar hänsyn till de individuella skillnader som alltid existerar, bidrar även den till alienationen brottslingen känner gentemot det laglydiga samhället. Ett drogberoende utlöser många handlingar som samhället omkring inte kan acceptera. Majoriteten av behandlingsavdelningens intagna hade, när drogsuget rev i själen, bestulit och lurat sina närmaste för att kunna täcka sina behov.

I de fall där den intagne generellt hyser förakt mot ”medelsvensson” existerar mycket starkare antipatiska känslor gentemot kriminalvårdarna, eller ”plitarna” , som de föredrar att kalla dem. Vårdarna är den ultimata motsatsgruppen de intagna kan bekräfta sin egen identitet mot, där ”vi” och ”de” bygger en mur mellan identiteterna som svårligen låter sig överstigas. Zygmunt Bauman förklarar i sin bok *Att tänka sociologiskt* hur motsatsgruppen representerar allt det individen inte själv vill tillhöra, hur misstänksamhet och motvilja riktas mot den gruppen trots att kunskapen om den samma är vag och fragmentarisk (Bauman 1990). I vårt fall, i grupperna intagna – vårdare, har båda grupperna god insikt i den andres förehavanden men här kommer även en annan faktor in, dehumaniseringen av motsatsgruppen. Detta drag används möjligen främst av de intagna då dessa är underordnade personalen. Dehumanisering av fienden är ett inte okänt begrepp inom krigsforskningen. Blodiga övergrepp mot etniska grupper förklaras delvis av denna taktik, där förövarna via propaganda och självbevarelsedrift intalar sig själva att fienden inte är mänsklig, att dessa står lägre än djur och att det är försvarbart att utplåna dem. Bauman beskriver i sin bok *Modernity and the Holocaust* hur t ex. judarna tidigt sattes som motbild till den kristna världen och via denna stigmatisering representerade judarna den civilisationsfientliga motsatsgruppen (Bauman 1991). På liknande sätt dehumaniserade de intagna vårdarna, även om de intagna säkerligen var medvetna om att det bakom uniformen rörde sig om ”vanliga” människor förträngdes detta för den egna överlevnaden skull. I det hierarkiska systemet det opererades med fanns ingen plats för medmänskliga känslor gentemot motsatsgruppen. Dessa oskrivna lagar som existerat under lång tid på anstalter runt om i världen förde en nyintagen snabbt på plats och in i samma struktur som alla andra. En intagen som inte tog hänsyn till dessa normer skulle troligen få ett mycket svårt liv på anstalten.

Det har skett vissa attitydändringar inom kriminalvården men själva grundstrukturen för vårdare/intagen är identisk med fångvaktar/fånge-relationen som tidigare existerade. Troligen sökte sig en del människor som av olika skäl föredrar maktutövning, om än i begränsad

mening, till denna typ av arbete. Trots detta rör själva strukturbildandet sig om dialektiska förhållanden där övergrepp hos den ena gruppen föder en specifik reaktion hos den andra gruppen. Michel Foucault belyser i sin bok *Discipline and Punish* (Foucault 1979) hur bestraffningsmetoderna ändrades från kroppslig bestraffning till frihetsberövande under 1700- och 1800-talen och hur den nya bestraffningsmetoden förväntades ha en omvandlande effekt på de kriminella. Det faktum att den kriminelle måste *subjektifieras* gentemot samhällets krav på bestraffning kräver dock att det finns en förförståelse, eller en färdig uppfattning om brottslingen, anser Foucault, vilket gör att de attityder som möter den intagne grundas i dessa oavsett individuella särdrag. Dessutom bestraffades fångarna i fängelset efter normens system, hävdar Foucault, och inte efter det rättssystem som råder utanför murarna. Detta fenomen har uppmärksammats av dagens kriminalvårdsmyndigheter och varje nyanställd kriminalvårdare ombedes att inte utöva vidare bestraffning på de intagna då frihetsberövandet är det straff de fått tilldelat för brottet.

På behandlingsavdelningen uppmärksammade ledningen problemet med negativa attityder och beteenden hos vårdarna, men problemet var svåråtkomligt då trycket från kolleger i övrigt på anstalten var stort. Många vårdare gick in i arbetet med stor entusiasm då de trodde på projektet och de nya attityderna men ändrade successivt inställning i takt med att intelligens, manlighet (för de av detta kön) och kompetens ifrågasattes av många av anstaltens övriga personal. Detta fenomen fick förödande konsekvenser för BA. Förtroendet mellan vårdare och intagen var skör inledningsvis men en fördomsfull kommentar från vårdarnas sida kunde genast omkullkasta de intagnas intentioner om behandling. Det verkade ibland som de intagna bara väntade på att vårdarens ”sanna” ansikte skulle uppenbaras för att på detta sätt rättfärdiga den negativa inställning många av de intagna hade.

Det går inte att bortse från den obalans i maktinnehav som föreligger i en anstalt. Den intagne har ingen makt att bestämma över sina aktiviteter, sina rutiner eller över sin tid. I behandlingsprogrammet skulle vårdarna ingå som *role models*, vi skulle umgås, vi skulle äta tillsammans och lära oss att samtala med varandra. Detta visade sig i praktiken vara mycket svår genomförbart. Det omöjliga i situationen beror på paradoxen i att de intagna skulle stå på vänskaplig fot med dem som företrädde ordningsmakten, dvs. låste in dem för natten, kommenderade dem till urinprov, disciplinbesträffade dem vid övertramp av reglemente samt, vid otillbörligt uppträdande, gick in med fysisk makt för att uppnå total lydnad. Det hela mynnade snarare ut i ett välregisserat skådespel där både intagna och vårdare spelade sina roller i mötena på avdelningen medan de var för sig, i sin egen verklighet, gav uttryck för vad de egentligen tänkte. I *Jaget och maskerna* av Erving Goffman (1959) beskrivs det sociala

spelet som ständigt pågår i samhällets alla lager och hur individen anpassar sin roll, eller de sidor den visar av sitt "Själ", beroende på vem den interagerar med.

Jag hamnade flera gånger i dispyt med de intagna på grund av mitt ställningstagande för mina kollegor, dock enbart kollegor jag tyckte var raka och ärliga, dvs. jag försvarade inte vårdare som uttryckte sig eller uppförde sig inkorrekt. Detta uppmärksammades av de intagna, dvs. att jag vågade säga ärligt vad jag tänkte och tyckte och inte till varje pris försvarade "min" grupp. När jag samtidigt öppet kunde relatera olika situationer till mer "privata" upplevelser tog de intagna det som en bekräftelse på att jag inte dolde vad jag uppriktigt tyckte om dem och på detta sätt fick jag ofta höra mer om vad de egentligen tyckte och tänkte på avdelningen. Trots att de visade mig en större öppenhet hade jag inga illusioner om att jag förmedlades hela "sanningen".

Vårdarna klassades av de intagna efter graden av visade fördomar men den allmänna uppfattningen var att ingen vårdare gick att fullständigt lita på. Om det skulle "smälla" skulle intagna och vårdare stå på motsatt sida hur bra atmosfären än var på BA. Det var uppenbart att de intagna testade hur mycket vårdarna vågade visa av sig själva, till exempel hur mycket vi vågade berätta om våra privata liv. Många vårdare kunde ofta berätta små vardagliga historier om hus, barn eller hobby och detta uppskattades mycket av de intagna. Troligen inte bara för att de fick ta del av vårdarnas liv utan även för att det gav inblick i en vardag de själva skulle skapa. Det blev stundtals livliga diskussioner om samtalen berörde bilar eller andra ämnen de behärskade, och för tillfället var barriärerna borta.

Förmodligen vore det bättre ur behandlingssynpunkt om kriminalvårdarna ersattes med behandlingsassistenter då motsatsgruppfenomenet bottnar i den bestraffningsstruktur som föreligger. Anstalter med hög säkerhetsnivå måste av praktiska och ekonomiska skäl bibehålla den övervakningsmodell som fortfarande tillämpas, för att tala med Foucault, fåtalet övervakar flertalet.

I denna övervakningsmodell ingår även de grepp Erving Goffman beskriver i sin bok *Asylums* och som används för att den intagne skall anpassa sig och underordna sig det reglemente som gäller, t ex användandet av nummer på de intagna istället för namn, visitation av cellerna, begränsningarna på personliga tillhörigheter, frångandet av privata kläder samt kravet på institutionskläder, kroppsvisitationer, regelverkslydnad, tilldelandet av cell etc (Goffman 1961). Vissa krav har luckrats upp på senare tid, t ex existerar numer inte kravet på kort hår för de intagna samt att de intagna inte längre tvångsbadas och desinficeras vid ankomst till anstalt. Den procedur som trots allt existerar vid ankomsten motiveras inte enbart med att den intagne skall inta en följsam position, det finns även praktiska och funktionella

förklaringar i själva förhållningssättet. Dock upplevs detta personlighetsfråntagandet som mycket förödmjukande och som ett kuvande av de intagna, som ofta finner sig skulpterade i en generell form, den kriminelles. Oberoende personlighet och karaktärsdrag förpassas alla in rollen som ”tilldelas” vid ankomsten till anstalten. Dessa grepp, som Goffman beskrev redan på sextiotalet och som fortfarande har aktualitet, motverkar den intention en behandlingsmodell efter 12-stepsprogrammet har. I den modellen skall den kriminelle försöka hitta sitt Jag bortom droger och alkohol, finna en styrka i Självet som inte är förankrat i det tidigare livet. Samtidigt ligger anstaltsreglementet över avdelningen som en tung påminnelse om vilka de verkligen är.

Reglementet samt vårdarna som är förpliktigade att se till att dessa vidmakthålls var några av de viktigaste grunderna till att avdelningen inte riktigt fungerade. Förhållningssättet mot den intagne gav olika signaler: han skulle hjälpas till att ”finna sig själv” samtidigt som det med alla existerande medel höll honom inom den givna rollen som kriminell. Denna problematik var lika uppenbar för båda parter men kritiserades huvudsakligen i smyg. Eftersom avdelningen *per se* var mycket trevligare och friare än de allmänna verkade det som många av de intagna endast accepterade situationen och ”satt av” sin tid. Detta gällde inte alla, vissa var uppriktigt besvikna över att behandlingsmodellen inte fungerade.

VI Sammanfattning

Attitydändringar på slutna anstalter (*total institutions*) fungerar dåligt av olika orsaker. Trots Kriminalvårdens föresatser om vård i anstalt och allt som det medför, t ex. den vikt som läggs på anställning av personal med en mer tolerant och öppen attityd, finns det strukturella inofficiella systemet hos både intagna och vårdare som motarbetar förtroende mellan grupperna. Tillit mellan de olika leden är avgörande för att t ex. behandling i slutna anstalt skall fungera, något som förblir en utopi delvis på grund av den skeva maktfördelningen som föreligger i och med de intagnas svagare ställning i förhållande till vanliga mänskliga fri- och rättigheter men även beroende på de roller som är institutionaliserade i systemet. Samtidigt existerar motsatsförhållandet mellan vårdare och brottsling som en viktig faktor i det egna identitetsbevarandet och inte sällan även som en förstärkning av den samma. Olika försök till normalisering via ökad kunskap om den laglydiga gruppens normer och värderingar

exponerar det kraftiga motsatsförhållande som existerar och de väl inarbetade mekanismer som upprätthåller de traditionella maktkonflikter som föreligger framträder i blyxtbelysning.

Ett annat och mycket djupare problem som förelåg i relationssammanhanget på behandlingsavdelningen var terapeuternas och de intagnas gemensamma bakgrund. Den ena terapeuten var nykter alkoholist och ansågs av de intagna vara både reko och snäll, även om de betvivlade hans terapeutiska metoder. Den andra terapeuten var nykter narkoman med kriminellt förflutet och innehade inte mycket förtroende från de intagnas sida. Den terapeuten använde sin livserfarenhet för att skapa en gemenskap mellan sig och de intagna, något som slog helt fel. De intagna menade att hans ”tjyv-fasoner” fortfarande hängde i och detta gjorde att de inte litade på honom. Detta att terapeuten skröt om sina tidigare kriminella bravader för att scora poäng hos de intagna resulterade i en mycket låg status i hans roll som professionell terapeut. Detta faktum påverkade som sagt förtroendet mycket negativt och även om det fanns en humoristisk aspekt i fenomenet *att känna andra som sig själv* var det definitivt till nackdel i ett behandlingssystem. Möjligen hade en samtal med en stödperson givit större resultat än vad som nu uppnåddes av terapeuterna.

Inom den participatoriska kunskapsutvecklingen finns begreppet *eldsjälen*, dvs. en person som tack vare sin övertygelse driver på och bidrar till utveckling av saken/projektet. En människa som varit utesluten från samhället i många år behöver social träning i de minsta rutinemässiga handlingar samtidigt som de behöver ha någon att stödja sig mot när motivationen tryter. Troligen skulle ett mer omfattande utbyggd stödpersonsystem innebära förbättrade resultat när det gäller missbruksbehandling.

Att välja en motiverad intagen framför en annan till olika behandlingsavdelningar och samtidigt kunna argumentera för det urval som görs kräver personal med både utbildning och god människokänedom. Det finns även andra faktorer som spelar in när det arbetas inom kriminalvården och det är att personalen har en djup insikt i och förståelse av den värld som existerar innanför murarna. De intagnas verklighet kan på intet sätt jämföras med samhället utanför då det på anstalterna handlar om egna system, egna koder och egna lagar. Personal kan ha både utbildning och människokänedom men trots detta göra olämpliga val pga. okunskap om brottslingen. Expertgrupper bör därför bestå av personal med erfarenheter från kriminalvården tillsammans med t ex. terapeuter och socionomer. Terapeuter med gemensam bakgrund med de intagna löper även risk att göra urvalet på felaktiga grunder (t ex. tidigare bekantskaper, gemensamma erfarenheter etc.).

Kriminalvårdaren förväntas sköta sina uppgifter när det gäller säkerhet och reglemente, dvs. vårdaren leds in i ett redan satt system där de intagnas lydnad grundas i brist på makt. På

samma sätt som de intagna omöjligt kan uppleva en nivåbalans med vårdarna kan heller inte vårdarna släppa skyddet helt mot de intagna. Därför finns det säkerligen fördomar även hos dem som anser sig förhålla sig öppen till olika behandlingssituationer samtidigt som denna exceptionella relationskonflikt gör att det ibland är svårt att veta vad som är en fördom och inte.

Stolthet och ära har varit en drivkraft för många genom historien och dessa skäl kan lätt avläsas i en värld där koderna är gemensamma. Hos de intagna måste andra koder urskiljas men skälen är desamma. Ingen vill visa sig svag eller undvika att kämpa för sin rätt, ingen vill öppet överskrida de gränser hierarkin har satt. I och med att detta hierarkiska regelsystem har fötts pga. den maktstruktur och det reglemente som de intagna forslas in i vid ankomsten till anstalten är det omöjligt att föreställa sig systemet annorlunda. Vårdarna måste äga makten eftersom de intagna måste sitta innespärade strafftiden ut utan att miljön blir för aggressiv. De intagna måste ha detta motsatsförhållandet till vårdarna för sin egen överlevnadsdrift. Svaret på denna konfliktfråga ligger möjligen i att t ex. behandlingsavdelningar blir helt fristående från anstalterna även om säkerhetsgraden behålls.

Människan lever sig igenom olika stadier i sitt liv där vissa är mer kritiska än andra. En uppfattning som blev uppenbar efter intervjuerna är att de tidiga tonåren, tretton och fjortonårsåldern, är känsliga och kritiska perioder. Inte sällan var det vid denna tidpunkt de intagna började testa olika saker de tidigare bara undrade över. Avsaknaden av vuxna ansvarsmedvetna *signifikanta andra* spelar en avgörande roll till att barnen hamnar i kriminella subkulturer.

Människans inneboende vilja till förändring är den tyngst vägande faktorn i en behandlingsprocess. När det handlar om missbrukare är det inte ovanligt att de faller för frestelsen en eller flera gånger under behandlingen. De som verkligen försöka ändra sina liv brukar göra nya försök. Bengt Svensson beskriver förhållandet mellan personal och klienter på ett LVM-hem. Det handlar här om till viss del samma klientel som man finner inom kriminalvården – brottsligt belastade unga män – men här är deras heroinberoende i fokus. I Svenssons undersökning uppträder personalen betydligt mjukare mot klienterna, men å andra sidan saknas också ett djupare engagemang. Skillnader i ålder (flertalet inom personalen är över femtio år) och i livserfarenheter samt den korta vårdtiden kan spela en roll, men det finns förmodligen också skillnader i vårdideologi mellan beroende- och kriminalvård. (Svensson 2003).

Kriminalvården bygger på en gammal struktur som genomgått ganska få genomgripande förändringar. De intagna är fortfarande inlåsta och medellösa så när som på den lilla lön de får

för sitt arbete. Alla väsentliga beslutsfrågor tas av ledningen. Det förväntas också, helt enligt gamla traditioner, att brottslingarna lärt sig en läxa av sin frånvaro från övriga samhället och att de efter frigivning ställer sig in i de laglydigas led, även om flera hundra års fängelsestruktur tydligt har visat att så inte är fallet. Vissa förändringar har förvisso skett, t ex. möjligheter till utbildning, lön för det arbete som utförs, men fortfarande existerar en teori om normalisering via konfrontation och förnedring. Denna övergripande inställning, direkt dirigerad av den existerande maktstruktur, står i motsättning till alla försök till frivilliga attitydändringar hos både personal och intagna, attitydändringar som är direkt avgörande i arbetet med motivation och behandling på anstalterna. Uppmjukningsförsök blir i denna struktur mer eller mindre absurda därför att allt i slutändan måste underordnas reglementen vars själva grundtema är kontroll och inte självförverkligande.

Hur gick det med intervjugruppen?

Det kändes angeläget att även försöka ta reda på hur det gick för dessa åtta intagna från pilotgruppen på behandlingsavdelningen. Dels för att det förvånade mig att inte anstalten gjorde en utredning efter varje grupp, dels för att den egna delaktigheten i processen skapade en moralisk plikt för mig att följa upp själva förloppen. Det sades ofta av terapeuterna och ansvariga på avdelningen att om behandlingen skulle få 10% av deltagarna att klara sig ansågs det som en positiv utgång. Det fick mig att fundera på hur man skulle veta vad som orsakades av slumpen/den intagnes egna vilja eller behandlingsmodellen. Om det skulle visa sig att procentantalet steg för varje kull skulle detta vara revolutionerande för behandlingsvården. Skulle däremot antalet inte skilja sig nämnvärt från en likartad grupp som t ex. enbart utbildade sig eller arbetade inom murarna, måste frågan ställas om behandling inom murarna är befogad.

Danillo, 20 år, var den enda som fråntogs sin plats på behandlingsavdelningen på grund av misskötsel. Han återplacerades för en kortare tidsperiod på motivationsavdelningen. Därefter, enligt tidigare planering, transporterades han till ett behandlingshem i Spanien. Han hade svårt att anpassa sig där och sökte omplacering till liknande behandlingshem i Canada. Ansökan beviljades och Danillo befinner sig för närvarande under behandling i Canada.

Benny, 38 år, anslöts till programverksamhet på dagtid, men med eget boende. I planeringen ingick regelbundna drog- och alkoholtester. Trots detta påträffades Benny drogpåverkad vid flera tillfällen på stan.

Jack, 44 år, anslöts även han till liknande programverksamhet dagtid med eget boende. Även han påträffades drogpåverkad vid flera tillfällen.

Big, 35 år, sitter fortfarande på behandlingsavdelningen. Han har livstidsdom och skall inte frigges de närmsta åren. Skall överföras till annan anstalt efter nyår.

Ted, 45 år, är familjehemsplacerad och verkar må bra. Han har fortfarande motivationen kvar, även om han vid enstaka tillfällen druckit alkohol.

Ken, 40 år, placerades på behandlingshem och mådde vid den tiden utmärkt. Efter några veckor tog han en överdos av piller, varpå han transporterades tillbaks till anstalten och sattes i isoleringscell.

Sam, 28 år, flyttades till annan anstalt som genom ett missförstånd isolerade honom. Transporterades sedan tillbaks till undersökningsanstalten och placerades på motivationsavdelningen. Misskötte sig därefter på avdelningen och fick ”knalltransport” (omedelbar förflyttning) till annan anstalt.

Jan, 26 år, sitter för närvarande på behandlingshem. Han mår mycket bra och motivationen är på topp. Han har distinkta planer för framtiden och har goda möjligheter att klara sig.

Trots att flera av behandlingsavdelningens deltagare redan fallit för frestelsen och använt droger vid enstaka tillfällen behöver inte detta betyda att slaget är förlorat. Som de själva hävdade flera gånger, en knarkare vill knarka och viljan att sluta måste finnas för att ta sig ur det mönster som existerar. Om denna viljan kan lockas fram i slutna anstalter återstår att se.

Litteraturlista

- Asplund, Johan. *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen, 2000.
- Bauman, Zygmunt. *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen, 1990.
- Bauman, Zygmunt. *Modernity and the Holocaust*. New York: Cornell University Press, 1991.
- Becker, Howard S. *Outsiders*. New York: The Free Press, 1991.
- Bourdieu, Pierre. *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996.
- Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Massachusetts: Harvard University Press, 1991.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish*. London: Penguin Books, 1979.
- Goffman, Erving. *Asylums*. London: Penguin Books, 1991.
- Goffman, Erving. *Jaget och maskerna*. Stockholm: Prisma, 1974.
- Gustavsen, Bjørn. *Vägen till bättre arbetsliv*. Falköping: Gummessons Tryckeri AB, 1996.
- Hilte, Mats. *Avvikande beteende*. Lund: Studentlitteratur, 1996.
- Holmer, Jan & Starrin, Bengt (red.). *Deltagarorienterad forskning*. Lund: Studentlitteratur, 1993.
- Svensson, Bengt. *Knarkare & Plitar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2003.
- Van Hofer, Hanns (red.). *Brottsligheten i Europa*. Lund: Studentlitteratur, 1998.
- Whyte Foote, William (red.). *Participatory Action Research*. California: Sage Publications, Inc., 1991.

Referenslitteratur

- AA World Services, Inc. *Anonyma Alkoholister*. Stockholm: AA-Förlaget 1997.
- Andersson, Berit. *Att förstå drogmissbruk*. Lund: Studentlitteratur, 1999.
- Gorski, Terence T. *Att förstå de tolv stegen*. Stockholm/Stehag: Symposion 1995.
- NA World Services, Inc. *Anonyma Narkomaners Stegarbetsguider*. California: Chatsworth, 2001.
- Nordin, Sten. *Folksjukdom nummer ett*. Södertälje: Fingraf, 1994.
- Söderling, Lars. *Styrketår*. Södertälje: Fingraf, 1992.

Bilaga 1

Participatorisk kunskapsutveckling

Hur införskaffas ny kunskap i en traditionell institution?

Efter att ha arbetat på min undersökning på behandlingsavdelningen blev bristerna i behandlingssystemet bakom murarna mycket uppenbara. Det verkade som behandlingssystemet som tillämpas utanför murarna överförts utan ändringar till en värld som är totalt annorlunda, med andra lagar och regler än vad som gäller i det fria livet och som fungerar under ett strängt hierarkiskt system.

I och med min tvådelade roll på avdelningen upplevde jag ett större förtroende och en större öppenhet från de intagna. Inte sällan fick jag information av sådan art som inte fick föras vidare och oftast behöll jag den informationen för mig själv då ett avslöjande skulle innebära en katastrof för min undersökning. De intagna hånade ofta behandlingsavdelningens funktion och struktur, vilket gjorde att jag började fundera på alternativa lösningar för en behandlingsavdelning på anstalt.

Traditionerna i beslutsgrupper har tidigare ofta varit att experter inkallas för att undersöka/forska i problemställningen, för att sedan analysera problemet och komma med förslag till ändringar. Participatorisk kunskapsutveckling (PKU) förespråkar däremot att de individer som har bäst erfarenhet av problemen, dvs. de som befinner sig i problemets mitt (t ex. arbetarna, tjänstemän och chefer på en arbetsplats), även måste delta i undersökningen och att dessa tillsammans med forskaren försöker diskutera fram problemets art och hur detta problem bäst skall tas itu med (Holmer & Starrin 1993).

Det problem jag arbetade med krävde en annorlunda expertgrupp där jag även fick brottas med motsatsgrupper och traditionellt tänkande inom den sociala arbetsfären. Anstalten jag använde som undersökningsplats är ökad för de intagna och kallas ofta Sveriges Alcatraz. Visserligen görs även på denna anstalt försök att ändra vårdarnas attityder, men fortfarande förväntas personalen generellt ha en tuff attityd gentemot de intagna.

Det var svårt att helt undgå påverkan av den generella attityden som rådde på anstalten, även om jag försökte ha ett mer uppriktigt och rakt beteende i situationer jag bedömde vara utan dolda signaler. Jag försökte även arbeta bort eventuella fördomar mot intagna för att på detta sätt få en klar bild av vilken kunskap de skulle kunna bidra med. Tack vare den kunskap jag fått under min tid på avdelningen visste jag att de intagna av olika skäl kunde ställa sig kritiska till vissa moment av programmet. Det kunde t ex. ha sin orsak i rädslan att verka ”mesig” inför andra intagna eller att inriktningen grundades på ”vanliga” människor med ett

förväntat beteendemönster där den kriminelle inte alls hade socialiserats inom samma mönster och därmed inte kunde känna igen sig i det som förväntades. Ibland kunde de intagna tala hånfullt om olika besöksgrupper (Röda Korset, Form- & Färggruppen) eftersom de upplevde dessa som ”mjukisar” och verklighetsfrämmande individer, men de lät aldrig dessa yttranden förmedlas till den ordinarie personalen. Trots allt var detta inslag som bröt monotonin i deras vardag och som därför uppskattades tack vare det.

Rent generellt upplevde jag det som att de intagna spelade med i det som presenterades dem, de förde en bekväm tillvaro på avdelningen och fick mycket uppmärksamhet riktad mot sig. Jag tyckte det var olyckligt att avdelningen strukturerades på detta sätt och var övertygad om att det kunde bli en bra avdelning med rätta insatser. När jag presenterade min idé om en sökkonferens rörande drog- och alkoholbehandling innanför murarna för de intagna blev de mycket intresserade av att bidra till en omstrukturering av vård bilden, för de hade själva uppfattningen att det skulle kunna fungera om vissa ändringar gjordes.

I boken *Deltagarorienterad Forskning* reder Bengt Starrin ut vad *Participatory Research* (PKU) är och han beskriver detta som ”vanliga” människors deltagande i forskningsprocessen (Holmer & Starrin 1993). Efterhand som denna ”problemlösarmetod” används, borde kanske även begreppet ”vanliga människor” omformuleras. En annan definition på deltagarna vore möjligen ”den av problemet berörda gruppen människor”. William Foote Whyte beskriver dock *Participatory research* som en metodologi i vilken den professionelle forskaren inviterar en eller flera medlemmar av den studerade organisationen att spela en mer aktiv roll än enbart som passiva informanter (Holmer & Starrin 1993).

Den expertgrupp jag ville använda i en sökkonferens gick ingalunda under betäckningen ”vanliga människor”, då detta rörde sig om tungt belastade kriminella narkomaner. Jag bestämde mig för att använda de åtta intagna som satt på undersökningsanstaltens behandlingsavdelning för narkomaner och som då befann sig i behandlingsprogrammets avslutningsfas. Orsaken till detta urval var att dessa intagna hade både den fysiska och psykiska kunskapen jag ville ha, samt det faktum att de i det avslutande skede av behandlingen inte hade något att förlora på en ändring av gällande system. Alla sade sig vara villiga att delta i expertgruppen, vissa för att de blev smickrade, några för att de tyckte det var viktigt att behandlingsprogrammet fungerade (Holmer & Starrin 1993), samt även några för att det blev ett uppskattat avbrott i en annars så monoton tillvaro. Jag bad dem fundera lite på nuvarande struktur samt förslag till förändringar innan vi skulle mötas, dels för att begränsad tid inte skulle gå till spillo, dels för att alla skulle bidra med något (dvs. försöka undvika att den mest dominante lade en ribba som de andra bara följde).

Jag berättade kortfattat vad PKU gick ut på och vilka möjligheter som kan öppnas om detta arbetssättet används i problemlösningar (Foote Whyte, 1991). De intagna insåg snabbt fördelarna med denna arbetsmetod och tyckte det var bra att ”de svaga rösterna” fick komma till tals. De hade heller inga problem med att begripa vikten av att vara ärlig och uppriktig i diskussionen, då det handlade om en eventuell framtida behandlingsmodell för deras ”bröder”.

Jag indelade gruppens konferenstid i fem lika långa tidsintervaller, där de först skulle diskutera igenom hur behandlingsavdelningens olika moment fungerade, sedan hur de skulle vilja att den fungerade, för att sedan försöka se vilka hinder som kunde stå i vägen för visionerna, vilka realistiska möjligheter till förändringar som finns och slutligen presentera ett nytt programförslag. Jag förklarade vikten av att inte enbart komma upp med de fel som de ansåg existerade, men att de även gav förslag till förändringar i systemet (Holmer & Starrin 1993).

Under rubriken *Rådande omständigheter* kom ett antal faktorer fram som de ansåg påverkade avdelningen negativt. Urvalet/rekryteringen till avdelningen hävdades vara godtyckligt och de intagna påstod att en del valdes ut för att de försett ledningen med information rörande andra intagna. Som stöd för sina påståenden påpekades att det fanns en livstidsfånge samt flera långtidsdömda bland den första ”kullen”, även om det enligt planeringen skulle röra sig om intagna som var på väg ut i samhället. Misstankerna mot dessa intagna påverkade gruppterapin i hög grad då ingen ville avslöja något personligt ifall detta kom att användas mot dem i ett senare skede.

Terapin fungerade inte heller som den skulle eftersom terapeuterna var drogterapeuter med tidigare egna beroendeproblem. Detta faktum gjorde att de intagna såg på terapeuterna som ”samma skrot och korn” som de intagna själva, och att de därför inte kunde lita på dem. De intagna avslöjade att den ena, då ännu inte färdigutbildade, terapeuten hade fuskat inför sin examen med hjälp av en intagen. Terapeutens handledare hade inte godkänt hans bandade terapisaftal med den intagne och hon hävdade att han inte alls hjälpte sin klient utan tvärtom ställde honom mot väggen. Terapeuten och den intagne hade därefter bandade samtal där terapeuten i förväg berättade för klienten vad han skulle svara under inspelningen. I och med den intagnes beroendeförhållande till terapeuten vågade han inte vägra och ställde därför upp på registrerade samtal. Efter dessa samtal godkändes terapeuten av sin handledare. En annan intagen berättade att samma terapeut abrupt hade avslutat sina *enskilda samtal* med den intagne direkt efter sin examen, då det inte längre krävdes att han höll sådana. Den intagne

blev mycket besviken då han förstod att hans psykiska hälsa spelade liten eller ingen roll för terapeuten.

De intagna kom sedan in på ett annat påtagligt problem, som vi kan kalla ”plit-stigmatiseringen”. De flesta intagna hyser ett stort hat mot ordningsmakten, oavsett om det rör sig om poliser eller kriminalvårdare. För många intagna är detta motsatsgrupper som har existerat för dem sedan de var barn. De flesta kunde inte se en vårdare för något annat en vårdare, människan bakom var helt ointressant. Detta faktum gjorde det svårt när de kom till en avdelning där de förväntades ”umgås” med vårdare.

Ett annat ämne för diskussion blev motionen. En del menade att styrketräning fem gånger i veckan lockade till sig fel klientel till avdelningen, dvs. mer hårdkokta typer som enbart var ute efter att ”pumpa upp sig” och genomled terapin som ett nödvändigt måste. Några av konferensens deltagare erkände att detta faktum hade vägt tungt inför beslutet att ansöka om plats på behandlingsavdelningen.

Deltagarna hade vissa punkter där de var fullständigt eniga och en efterlyst meningsfull sysselsättning dagtid efter terapi var en av dem. Som det nu var på avdelningen gick mycket tid till kortspel och att slöa på sängen.

Till slut följde en del småpunkter som här tas upp under samma avsnitt. Urinproven var för få och de intagna visste dessutom när de skulle komma. Många av avdelningens intagna var lata och deltog inte i matlagning och städning. Dessa pressade istället de som stod under i hierarkin att göra jobbet. En del av vårdarna hade svårt att fastställa den personliga gränsen och blev för mycket ”kompis” med de intagna. Permissionerna till AA- och NAMötena (anonyma alkoholister och anonyma narkomaner) fungerade inte. Personalen glömde ofta säkerhetstänkandet i och med det mer avslappnade förhållandet på avdelningen. Personalen upplevdes inte ha den kompetens som förväntades på en behandlingsavdelning. Attityderna gentemot den intagne var för ”mesiga” med den följd att de intagna förlorade respekten för vårdarna.

Nästa steg i konferensen tas inte upp här då resultatet av diskussionerna blir synliggjorda under slutpunkten *Förslag till ändringar*. Det kan dock nämnas att diskussionerna gick stundtals hett till och språkbruket var mycket färgrikt. De intagna fick ofta ledas in på den punkt i konferensen som då behandlades eftersom de gärna sprang händelserna i förväg. Att använda sin status som konferensledare och avbryta vissa ofruktbara diskussioner och sidospår var inte alltid lika roligt. Trots arga blickar och mumlande okvädesord höll deltagarna sig någorlunda inom ramen för gott uppförande och konferensen kunde ledas till sin slut.

En behandlingsavdelning innanför murarna har en större problematik än de som finns utanför. Det hierarkiska systemet mellan de intagna samt de motsatsförhållanden som råder mellan intagna och vårdare skapar en mycket komplex problematik. Enighet rådde i diskussionsgruppen om att gällande attityder som innehas av motsatsgrupperna omöjligt låter sig utraderas och inte heller borde det. Lugnet och ordningen som existerar på anstalten beror mycket på gällande maktförhållande och en rubbning av detta kan mycket väl utmynna i kaos och upplopp. En nedtoning av attityderna samt ett krav på tolerans från båda motsatsgrupper är ett steg i rätt riktning när det gäller behandling innanför murarna.

Total enighet rådde när det gällde formen för terapi. De intagna ville helst ha en utbildad psykolog som inte hade anställning på anstalten. Att psykologen var oberoende tyckte de garanterade tystnadsplikten. De intagna tyckte enskild terapi var ett måste, då gruppterapi förekom tämligen bortkastad med tanke på att ingen ville ”lämna ut sig inför banditer och tjuvar”. Alla ville jobba eller utbilda sig när de inte gick i terapi och alla tyckte att allmänkunskap om samhället var ett måste om de sedan skulle klara sig på den ”smala vägen”. Lite oenighet rådde när vi kom in på motionsfrågan. De flesta tyckte att motion var viktigt, gärna tre till fyra gånger i veckan, men att styrketräning helt kunde uteslutas. Detta skapade lite oro i leden, men efter diskussionen om varför man satt på en behandlingsavdelning gav de tveksamma med sig på att vikten lades på motion.

Under punkten *dagliga göromål* var alla eniga i att det måste arbetas aktivt för att det hierarkiska systemet inte sätter riktlinjerna på avdelningen. Alla måste lära sig laga mat och samtliga måste ta del i städningen. Detta ansåg de intagna vara något vårdarna fick ta tag i, utan påverkan från dem skulle aldrig systemet ändras. De intagna tyckte även att det måste läggas mycket högre krav på de intagna när det gäller attityderna mot kriminalvårdarna. De föreslog att både intagna och vårdarna skulle delta i gemensamma terapigrupper, enbart med syfte att få bukt med ”plithatet”. Om vårdarna skulle fungera som förebilder för de intagna måste de intagna läras att se människan bakom rollen som vårdare. Trots att de ansåg det var positivt med större kontakt mellan grupperna tyckte de fortfarande inte att vårdarna skulle bli för goda vänner med de intagna. Som grundlag för denna uppfattningen nämnde de problemet med urinproven. Om de intagna hela tiden vet vem som skall testas och när, uppmanar systemet dem att använda droger utan att det märks. Som de själva uttryckte det: ”Vi är ju narkomaner och narkomaner vill knarka.”

Under konferensens gång framkom många ytterligare förslag och uppfattningar än vad som här behandlats, men jag tycker det som nämns ovan är tillräckligt för att bevisa att den

”vanliga” människans kunskap, här den av problemet berörda gruppen, kan ge klara direktiv för vad som ligger till grund för problemen och hur problemen kan lösas.

Bilaga 2

Minnesotamodellen, tolvstegsprogrammet

Tolvstegsprogrammet är en behandlingsmodell som baseras på frivilligt deltagande där de tolv stegen skall fungera som vägledande principer eller stadgar för AA eller NA som helhet. Tolvstegsprogrammet använder sig varken av medicinsk eller psykiatrisk behandling eller psykoterapi. Frivilliga deltar i möten och sedan börjar de läsa tolvstegslitteraturen och diskuterar den med de andra medlemmarna i programmet. På en tredje nivå skaffar de sig en sponsor som hjälper dem att förstå hur programmet fungerar. På fjärde nivå börjar de arbeta med de Tolv Stegen. I takt med att medlemmar tillväxer i programmet och börjar förändras, som en följd av deltagandet i mötena och arbetet med stegen, kommer de upp i en femte nivå och ställer upp som sponsorer för andra medlemmar. Efter att ha erhållit kunskap som sponsorer är de redo att delta på sjätte nivå, i det övergripande servicearbetet som vägleds av de Tolv Traditionerna, dvs. den uppsättning principer som fungerar som en rad självpåtagna regler. Sammanfattningsvis ser nivåerna för deltagandet ut på följande sätt:

1. Delta i möten
2. Läsa och diskutera AA-litteraturen
3. Skaffa sig en sponsor
4. Arbeta med stegen
5. Fungera som sponsor åt andra
6. Servicearbete i enlighet med traditionerna